

НАТГІСІА ЗАГІСІА

7 (2021)

НАТПИСИ И ЗАПИСИ
INSCRIPTIONS & SCRIPTURES
Vol. VII (2021)

Центар за историјску географију и историјску демографију
Филозофског факултета Универзитета у Београду
Народни музеј Пожаревац

НАТПИСИ И ЗАПИСИ
INSCRIPTIONS & SCRIPTURES

Издавачи

Центар за историјску географију и историјску демографију
Филозофски факултет Универзитета у Београду
Народни музеј Пожаревац

Адреса редакције
Чика Љубина 18 – 20, Београд

Електронска пошта
natpisizapisi@gmail.com
rujiste1961@gmail.com

Издавачки савет

Председник савета:

Др Гордан Бојковић, научни сарадник,
Институ за српски културу, Приштина/Лепосавић

Чланови савета:

Виолета Михајловић, Крушевац; др Синиша Мишић, редовни професор, Филозофски факултет, Београд; др Никола Самарџић, редовни професор, Филозофски факултет, Београд; др Радивој Радић, редовни професор, Филозофски факултет, Београд; др Драгиша Бојовић, редовни професор, Филозофски факултет, Ниш; др Сузаја Рајић, редовни професор, Филозофски факултет, Београд; др Снежана Божанић, ванредни професор, Филозофски факултет, Нови Сад.

Главни и одговорни уредник

Др Александра Фостиков, научни сарадник, Историјски институт, Београд

РЕДАКЦИЈА

Др Владимир Алексић (заменик уредника), доцент, Филозофски факултет, Ниш;
Виолета Михајловић; др Синиша Мишић, редовни професор, Филозофски факултет; др
Татјана Суботин-Голубовић, редовни професор, Филозофски факултет;
др Марија Копривица, доцент, Филозофски факултет; др Дејан Радичевић, доцент,
Филозофски факултет, Београд; др Александар Николов, редовни професор, Историјски
факултет, Софија; др Владета Петровић, научни сарадник, Историјски институт, Београд;
Дејан Радисављевић (секретар редакције)

Редакција се не сматра одговорном за ставове и мишљење аутора текстова (Editorial board holds no responsibility over attitudes and opinions expressed by the authors).

Часопис НАТПИСИ И ЗАПИСИ се штампа један број годишње.

ЦЕНТАР ЗА ИСТОРИЈСКУ ГЕОГРАФИЈУ И ИСТОРИЈСКУ ДЕМОГРАФИЈУ
УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ – ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НАРОДНИ МУЗЕЈ ПОЖАРЕВАЦ

НАТПИСИ И ЗАПИСИ
INSCRIPTIONS & SCRIPTURES

7 (2021)

Београд/Пожаревац
2021.

CIP Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

003:811(497.11)

НАТПИСИ и записи = Inscriptions & scriptures / главни и одговорни уредник Александра Фостиков. – Vol. 1 (2015)-.- Београд: Центар за историјску географију и историјску демографију Филозофског факултета Универзитета у Београду; Пожаревац: Народни музеј, 2015- (Ниш : Пунта). - 30 cm

Годишње.

2406-2766 = Натписи и записи

COBISS.SR-ID 215293452

Прихваћено за штампу на седници Редакције 24. децембра 2021. године

САДРЖАЈ/CONTENT

Натписи из лапидаријума – уз седму свеску <i>Натписа и записа</i>	VII
---	-----

НАТПИСИ/INSCRIPTIONS

Чланци/Papers

Тематски научни чланци: *Натписи из лапидаријума Музеја у Смедереву*
Thematic Scientific Papers: *Inscriptions from the lapidary of the Museum in Smederevo*

Д. С. Радисављевић, <i>Надгробни натпис Михаила, сина војводе Стефана Жлића</i>	1
D. S. Radisavljević, <i>The tombstone inscription of Mihailo, son of vojvode Stefan Žlić</i>	12
М. Рокаи, <i>Један осамнаестовековни Ирац у Смедереву</i>	13
M. Rokai, <i>An eighteenth-century Irishman in Smederevo</i>	18
С. Ибрић, <i>Натписи са исламских надгробних споменика из Смедерева</i>	19
S. Ibrić, <i>Inscriptions on Islamic tombstones in Smederevo</i>	28
Ј. Вукчевић, <i>Надгробни натпис Константина Поповића из Музеја у Смедереву (1849)</i>	29
J. Vukčević, <i>The Tombstone Inscription of Konstantin Popović from the Museum in Smederevo (1849)</i>	34

Научни чланци/Scientific Papers

Н. Ђокић, О. Думић, <i>Натписи у манастиру Драча</i>	35
N. Đokić, O. Dumić, <i>Inscriptions in the monastery of Drača</i>	45
А. Фостиков, <i>Три војна спомена из села Мланче</i>	47
A. Fostikov, <i>Three military memorials from village Mlanča</i>	52

НАТПИСИ ИЗ ЛАПИДАРИЈУМА – УЗ СЕДМУ СВЕСКУ НАТПИСА И ЗАПИСА

Ове године, часопис *Натписи и записи* улази у своју седму годину живота. Основан је са идејом да да простор за објављивање специфичне групе извора - Натписа и записа, који до покретања овог часописа нису имало своје сопствено гласило. Часопис *Натписи и записи* једини је мултидисциплинарни часопис на Балканском полуострву посвећен издавању овог типа грађе на критички начин. У датој форми сам часопис пружа не само место за објављивање овог типа грађе већ представља и часопис, који осим што публикује научне радове који доприносе развоју знања о прошлости, доприноси и очувању културне баштине.

Приликом оснивања часописа одлучено је да се материјал прикупља са простора средњовековних српских земаља и са територије српског етничког простора, од антике до краја XIX века, а затим је овај хронолошки период, сходно значају налаза истраживача, проширен и на XX век, при чему се натписи и записи новог доба (XIX - XX век) обрађују само ако пружају непознате податке о историјским личностима и догађајима, или су од значаја за историју поједине појаве. Тако су током досадашњег излагања публиковани и натписи од средњовековног периода до краја Балканских и Првог светског рата.

Ове године одлучили смо и да посебна пажња буде у овом и следећим бројевима посвећена и лапидаријумима. Како је досадашње искуство истраживача показало, натписи из музејских збирки нису публиковани, осим у ретким и појединачним случајевима, нити им је посвећена дужна пажња. Тако је сходно тој одлуци одлучено и да часопис садржи, од ове године и посебан део који ће носити назив *Натписи из лапидаријума*, где ће посебно бити публиковани натписи из лапидаријума музеја. Сходно прилици коју смо имали, тако су током лета 2021, захваљујући сарадњи са Музејом из Смедерава, чијој директорки Татјани Гачпар, као и колективу овом приликом и захваљујемо, уснимљени и натписи из лапидаријума тог музеја. Такође, том приликом су откривени налази османских натписа, чија је критичка обрада и иначе потпуно запостављени у домаћој оријенталистици.

Као и свако дете и овај часопис биће у будуће усмераван и уобличаван ангажовањем средине у којој се издаје, односно сарадњом Редакције и свих оних истраживача, који својим истраживањима и радом доприносе сакупљању и критичком издавању натписа и записа са дате територије, а на чијем ентузијазму и сарадњи се овом приликом Редакција исто тако и захваљује.

Александра ФОСТИКОВ

НАПИСИ/INSCRIPTIONS

930.2:003.071(497.11)"13/14"
726.82(497.11)"13//14"
069.5:904(497.11)
COBISS.SR-ID 56649481
Примљено: 16.11.2021.
Прихваћено: 01.12.2021.

Дејан С. РАДИСАВЉЕВИЋ
Београд
dejanradisavljevicanthro@gmail.com

НАДГРОБНИ НАТПИС МИХАИЛА, СИНА ВОЈВОДЕ СТЕФАНА ЖЛИЋА

Апстракт: Надгробни белег Михаила, сина војводе Стефана Жлића, пронађен је највероватније крајем четрдесетих година 19. века приликом откопавања рушевина цркве у Великом Орашју код Велике Плане. Данас се овај вредни средњовековни фунерарни споменик чува у археолошкој збирци Музеја у Смедереву. Поред информација о условима налаза, у раду се даје и типолошка класификација надгробника. Такође, врше се исправке ранијих читања надгробног натписа, док се на основу морфолошке анализе појединих уклесаних слова и општих карактеристика надгробника, његово клесање може оквирно одредити у раздобље друге половине 14. и почетка 15. века.

Кључне речи: војвода Стефан Жлић, Велико Орашје, Смедерево, Кучево, средњовековни надгробни натпис.

Већ више од једног и по века Михаилов надгробни белег привлачи пажњу истраживача.¹ Посебно је интересантан његов пут до данашње сталне поставке Музеја у Смедереву. Налазио се поуздано, током друге половине 19. века, у дворишту смедеревског трговца Мите Кузмановића,² где је секундарно био коришћен као клупа.³ Крајем 19. или почетком 20. века премештен је у зграду Окружног начелства у Смедереву,⁴ одакле га је 1925. године Љубомир Петровић, професор историје, пренео у Смедеревску гимназију.⁵ Након оснивања Народног музеја у Смедереву 1950. године,⁶ постаје део његовог музејског фонда. Данас се чува у архе-

олошкој збирци Музеја у Смедереву, под инвентарским бројем А–17.⁷

На другој страни, првобитна локација Михаиловог надгробника донекле је загонетна. М. Ђ. Милићевић наводи 1868. да је *нађен на турском гробљу* (у Смедереву, прим. аутора), *идући к виноградима*,⁸ док исти аутор 1876. године пише да *нико не зна од куда и када је* (надгробник, прим. аутора) *донет*.⁹

Међутим, извесне информације о могућој првобитној локацији Михаиловог надгробника пружају подаци које нам достављају С. М. Стојановић и, доцније, М. Ђ. Милићевић. Наиме, телеграфиста С. М. Стојановић, у допису

1 Милићевић 1868: 251–252; Милојевић 1871: 28; Милићевић 1876: 155; Стојановић 1905, 29; Алексић 2012: 31–36, а посредно Стојановић С. 1887: 62–63; Милићевић 1900: 169.

2 Милићевић 1868: 251–252 овог трговца идентификује као Миту Анђелковића, док Милићевић 1876: 155 наводи да је реч о Мити Кузмановићу. Милојевић 1871: 28, пак, пише да се надгробник налазио у дворишту трговца Мате Поповића.

3 Милојевић 1871: 28.

4 Стојановић 1905, 29.

5 Документација Музеја у Смедереву.

6 Народни музеј у Смедереву преименован је одлуком

Скупштине Општине Смедерево из 1972. године у Музеј у Смедереву: mus.org.rs/o-muzeju/istorijat/, приступљено 17. 12. 2021. године.

7 Документација Музеја у Смедереву. Овом приликом се најсрдачније захваљујем колегиници Снежани Цветковић из Музеја у Смедереву на указаној несебичној помоћи приликом писања овог рада. Такође, захвалност дугујем и Татјани Гачпар, директорки Музеја у Смедереву, која ми је омогућила обраду Михаиловог надгробника.

8 Милићевић 1868: 251–252.

9 Милићевић 1876: 155.

часопису „Старинар“ 1887. године, наводи да се у *самом Орашју* (данас село Велико Орашје, прим. аутора), *а на десној страни* (sic!) *Јасенице код гробља, налазе остацци старе цркве, који су познати овде под називом „зидина“*.¹⁰ Према сведочењу мештанина Стојана Јовановића–Цоке, у цркви су откопане две плоче од белог мермера,¹¹ са уклесаним натписима, које су однесене у Смедерево или Београд, у време када је капетан у Хасан Пашиној Паланци¹² био Јова Смиљанић.¹³ Овај важан податак, од изузетног значаја за тему нашег истраживања, допуњава М. Ђ. Милићевић бележећи 1900. године да су сељани крајем пете деценије 19. века, откопавајући рушевину цркве у Великом Орашју,¹⁴ око 5,5 км северно од Велике Плане, пронашли плочу од *белога мрамора* на којој је смедеревски начелник ишчитао натпис „*војвода ковински Стефан Велики*“. Надгробник је затим, према причи једног од житеља, кулуком пренет у Смедерево, где је искоришћена као сполија¹⁵ приликом изградње цркве Светог Великомученика Георгија (1850–1854). Ипак, Љ. М. Поповић, заступник смедеревског проте, известио је М. Ђ. Милићевића да се плоча не налази ни са спољашње, као ни са унутрашње стране зидова цркве, те претпоставља да је можда уграђена у њене темље.¹⁶

На основу саопштених чињеница, мишљења смо да једна од мермерних надгробних плоча, пронађена у средњовековној цркви у Великом Орашју, представља Михаилов надгробник

који се данас чува у Музеју у Смедереву. На ту могућност указује како материјал од ког је плоча израђена, тако и помињање војводе Стефана у натпису.¹⁷ Надгробник је, како смо горе већ предочили, пренет средином 19. века у Смедерево, око 38 км према северу. Очигледно није приведен замишљеној намени да буде искоришћен приликом изградње цркве Светог Великомученика Георгија, већ се, из сада непознатих разлога, нашао у дворишту смедеревског трговца Мите Кузмановића, где су га затекли М. Ђ. Милићевић (1868, 1876) и М. Милојевић (1871). Прихватимо ли овакав след догађаја, онда постаје јасно зашто Михаилов надгробник, попут већег броја других средњовековних надгробних белега, од којих неки поседују и уклесане натписе,¹⁸ није употребљен као сполија приликом подизање бедема Малог града Смедеревске тврђаве (1428–1430).

Надгробник има очуване димензије 102 x 49 x 13–14 цм (сл. 1).¹⁹ Израђен је од сивкастог мермера, чија се најближа посведочена лежиста, експлоатисана јамачно током касног средњег века, проналазе на планини Венчац код Аранђеловца,²⁰ око 50 км од Смедерева у правцу југозапада. Реч је о масивној плочи равне горње површине и закошених ивица,²¹ чији доњи завршни део није сачуван. Лице надгробника, данас прошарано пукотинама, брижљиво је исполирано, док налази карактерише грубља обрада, са траговима клесарског алата. Већа оштећења запајају се на његовој десној бочној страни.

10 Стојановић С. 1887: 62.

11 У рушевинама цркве налазила се 1887. године једна лепо отесана надгробна плоча од белог камена, димензија 1,80 x 0,60 x 0,20 м, као и друга, делимично прекривена земљом, украшена мотивом крста: Стојановић С. 1887: 62.

12 Данас Смедеревска Паланка.

13 Стојановић С. 1887: 62.

14 Године 1887. најбоље је био очуван западни зид цркве, чија је дужина износила 4,60 м, очувана висина 3,50 м, и ширина 0,70 м. Унутрашње димензије сакралне грађевине биле су 7,50 x 3,20 м. Зидови су грађени од грубо тесаног пешчара, са испуном од ситнијег камена и опеке, везаног кречним малтером: Стојановић С. 1887: 62. Према локалном предању, војвода Стефан је био трећи обновитељ цркве посвећене Светом Арханђелу Михаилу у Великом Орашју, чији је наводни првобитни назив био *Диван* или *Газдинска црква*. Према сведочењу локалног свештеника М. Мирчића, унутрашње површине зидова цркве биле су фрескописане. На десној страни од западних врата наводно се налазио натпис: „*Љѣта от Христа 1175 (sic!) созда се храм сепи...*“, а на вратима доле (праг?):

„*освати и помаза храм св. Яр. М. Епископ Сава...*“: Милићевић 1900: 167–169; Дробњаковић 1925: 346. На темељима старије сакралне грађевине подигнута је 1890. године данашња црква Свете Петке: Ивановић 2008: 241, 246–247, 257–258.

15 Надгробник је наводно узидан са спољашње стране западног зида цркве, десно од врата: Милићевић 1900: 169.

16 Милићевић 1900: 169, нап. 2.

17 Стојановић С. 1887: 62; Милићевић 1900: 169.

18 Павловић 1980: 96–109, сл. 78, 79, 82, 84, 86, 87; Радисављевић 2020: 9–19, сл. 3–8.

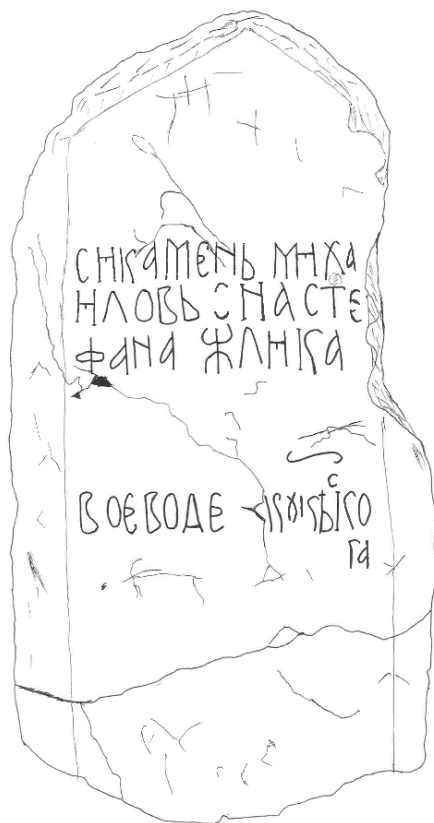
19 М. С. Милојевић бележи да је 1865. године надгробник имао очувану дужину од четири, ширину две и дебљину од око једне стопе, тј. да су његове приближне димензије износиле 120 x 60 x 30 цм: Милојевић 1871: 28. Реч о очигледно о непоузданом податку, с обзиром на то да данашња очувана оригинална висина, односно дебљина надгробника износи 13–14 цм.

20 Миливојевић 2011: 129–130.

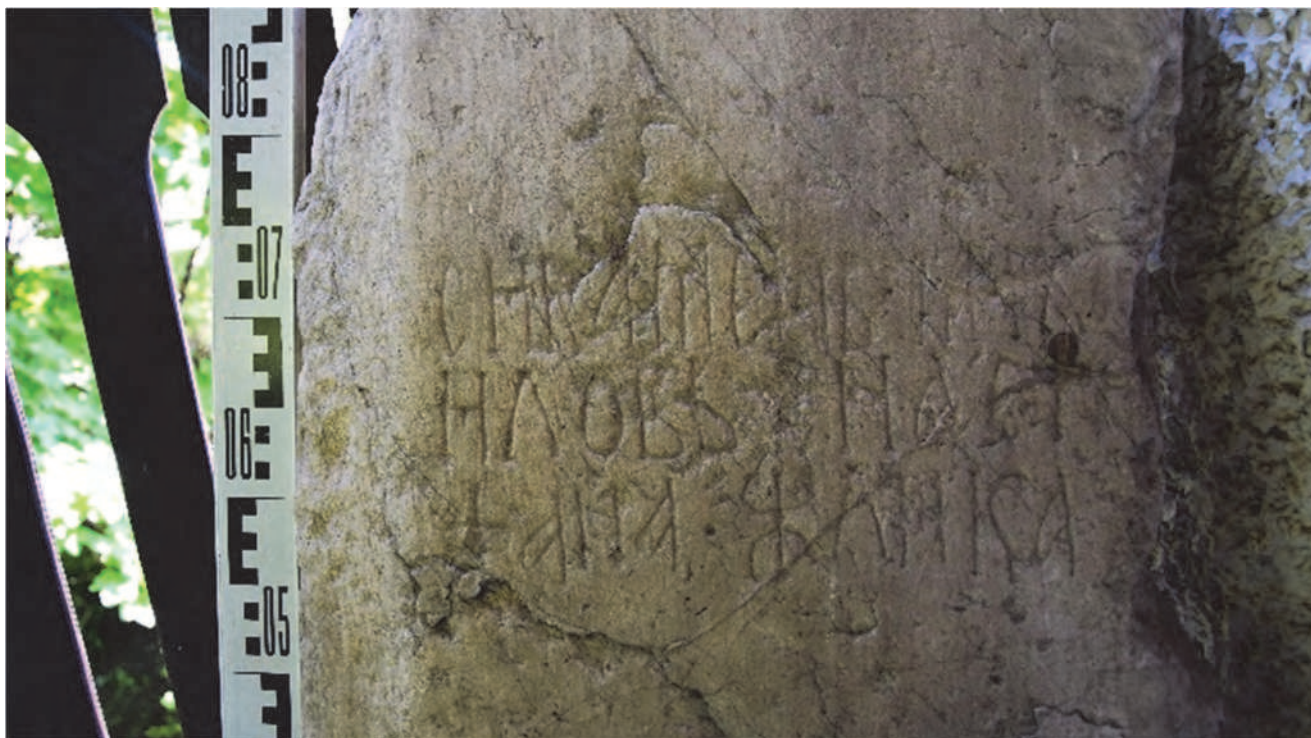
21 Ширина закошених ивица су неуједначене. Варирају од 4–4,5 цм дуж горње, односно 9 цм дуж леве и десне стране надгробника.

Сл. 1. Михаилов надгробник, Музеј у Смедереву (фото Д. Булић, Д. Радисављевић).

Сл. 2. Михаилов надгробни натпис
(цртеж Д. Радисављевић).

Сл. 3. Михаилов надгробни натпис, детаљ (фото Д. Булић, Д. Радисављевић).

Територијално најближе аналогије проналазе се са положеном надгробном плочом која је иницијално стајала над гробом властелина Стефана Кувета, сина великог челника Вука Кувета, у цркви Богородице Пречисте подно тврђаве Ждрела у Горњачкој клисури (1398).²² На другој страни, упадљива је, такође, његова сличност и са претпостављеним масивним мермерним усадником браће Милдруга и Добруја Живчића из села Врбице код Аранђеловца (прва половина 15. века, највероватније око 1427. године),²³ као и са усправним спомеником у функцији кенотафа постављеним на месту смрти деспота Стефана Лазаревића (19. јул 1427. године) у засеку Црквине, делу села Марковца, код Младеновца.²⁴

Михаилов надгробни натпис распоређен је у пет редова (сл. 2). Изведен је ћириличким писмом на старосрпском језику. Натписно поље је подељено у две одвојене целине (31 x 17 цм и 31 x 9 цм), између којих је празан простор (31 x 17 цм). Прву целину чине три, док се друга састоји од два реда натписа (сл. 3, 4). Редови су правилни и уједначене дужине. Захватају читаву ширину натписног поља, осим у последњем

²² На истом надгробнику накнадно су уклесани и надгробни натписи Вука (1438) и Стефана Угљешића (1452): Мадас, Гајић 1983: 234–237, сл. 12–17.

²³ Миливојевић 2015: 10–11, сл. сл. 2, 3.

²⁴ Томовић 1974: 105–106, сл. 102.

реду, где два слова представљају завршетак речи из претходног реда.

Слова су клесана прецизно и вешто, техником косог реза. Уједначене су висине од 4,5–5 цм. Оштећења, највероватније проузрокована деловањем атмосферичких фактора, али и дуготрајним коришћењем надгробника у функцији клупе, запажају се на крају првог, као и на средини и на крају другог реда. Посебно је, услед механичких оштећења, отежано ишчитавање другог и трећег слова у последњој речи четвртог реда натписа.

|5| га.

РАНИЈА ИЗДАЊА: Милићевић 1868: 252–252 (уместо **СИ** треба **[С](И)НИ**, **ЖЛИКА** – **ЖЛИКА**, **КЊВЧЬСКОГА** – **К[СК]ЋСКОГА**; Милојевић 1871: 28 (уместо **СИ** треба **СИ**, **МЫХАИЛОВЪ** – **МИХАИЛОВЪ**, **СИНА** – **[С](И)НИ**, **КЊВЧЬСКОГА** – **К[СК]ЋСКОГА**; Милићевић 1876: 155 (уместо **СИНА** треба **[С](И)НИ**, **ЖЛИКА** – **ЖЛИКА**, **КЊВЧЬСКОГА** – **К[СК]ЋСКОГА**; Стојановић 1905: 29 (уместо

Сл. 4. Михаилов надгробни натпис, детаљ (фото Д. Булић, Д. Радисављевић).

Текст натписа:* **СИ КАМЕНЬ МИХ[И]**
 |2| **ИЛОВЪ [С](И)НИ СТ[Е]**
 |3| **ФАНА ЖЛИКА**²⁵
 |4| **ВОЕВОДЕ К[СК]ЋСКО**
 |5| **ГА.**

Превод: Ово је камен (надгробник) Миха–
 |2| илов, сина Сте–
 |3| фана Жлића,
 |4| војводе кућеско–

СИНА треба **[С](И)НИ**, **ЖЛИКА**²⁶ – **ЖЛИКА**,
КЊВЧЬСКО, **КЊВИНСКОГА** ? – **К[СК]ЋСКОГА**.

Надгробни натпис је сажет, прецизан и јасан. Сведочи о смрти Михаила, сина војводе Стефана Жлића. Одликује га једна лигатура (**МИ**) у првом, као и једно надредно слово (**С**) у четвртог реду, изнад ког је дужа титла повијених крајева.

* Редакција издања и превода: Т. Суботин–Голубовић. 25 Постоји могућност да је, као и у речи **С(И)НИ** изостављено слово **И**, те би се могло читати и као **Ж(И)ЛИКА**. Презиме Жилић посведочено је међу српским племством крајем 14. века. Наиме, Радич Жилић био је логотет Константина Балшића. Јавља се као милосник и састављач повеље, издате у Уља-

рима више Скадра 13. новембра 1395. године, којом се господин Константин куње на пријатељство Дубровчанима: Miklosich 1858: 228; Шуица 2000: 73; Благојевић 2001: 172, нап. 15, 176–177, 184.

26 Стојановић 1905: 29 напомиње да се слово **И** може читати и као **И**.

Морфолошке карактеристике појединих слова, будући да се у натпису не бележи година Михаилове смрти, помажу нам да одредимо релативни хронолошки оквир његовог настанка (сл. 5). Слово **И** има вертикалну цртицу преко водоравне линије.²⁷ **Ж** се састоји од средње вертикалне црте и одвојених полукружних кракова, чији се крајеви благо повијају на унутрашњу страну, односно према стаблу.²⁸ Слово **В** има обле петљице неједнаке величине, које не досежу до усправног стабла.²⁹ **Є** је каракте-

ристично и јавља се, колико нам је познато, у само једном до данас публикованом српском средњовековном натпису.³⁰ Издуженог је српастог облика и уместо средње црте има хоризонталну омчицу. Слово **К** је састављено од леве вертикалне црте и особено извијене десне која се не спаја са стаблом.³¹ У натпису се јављају две варијанте омчастог слова **Ѧ**, са издуженом омчом на вертикалном стаблу,³² односно на стаблу благо искошеном на леву страну.³³ Диграм **ОВ** је у облику лигатуре **Ѧ**, где је **Ѧ** са

27 Слово **И** са вертикалном цртицом преко хоризонталне линије јавља се најчешће у српским средњовековним натписима током 14. века, у ктиторском натпису краља Милутина на цркви Светог Јоакима и Ане у комплексу Студенице (1314), у ктиторском натпису казнаца Драгослава на цркви Богородице Одигитрије у Муштушту код Призрена (1315), надгробном натпису монахиње Марте, мајке епископа Николе III, у манастиру Бањи код Прибоја (око 1330), ктиторским натписима Драгослава Тутића из Призрена (1332) и великог војводе Јована Оливера у манастиру Леснову (1341), надгробним натписима јеромонаха Симона из цркве Светог Петра у Бјелом Пољу (1346), великог челника Димитрија из манастира Бање код Прибоја (1349), жупана Вратислава из манастира Давидовице код Бродарева (1319–половина 14. века), Дамјана Радослава из цркве Богородице Љевишке у Призрену (1357), Ратославе, супруге жупана Алтомана, из манастира Бање код Прибоја (1366–1371), Марине Струје из цркве Свете Недеље у Призрену (1371), Страцимира Балшића из цркве Светих Арханђела код Призрена (1372), Марине Витославе из манастира Дечана (1374), и у натпису протомајстора Рада Боровића из манастира Љубостиње (1385–1387): Томовић 1974: 20, 46–48, 51–53, 56–58, 61–62, 67, 75, 76–78, 80, 84, сл. 24а, 24б, 25, 30, 31, 37а, 37б, 41, 42, 49, 60, 62, 64, 67, 74; а сасвим изузетно током прве половине 15. столећа, у надгробним натписима Стефана, сина ћесара Угљеше, из манастира Љубостиње (око 1400) и Родопа у цркви села Бање код Рудника у Дреници (1436): Томовић 1974: 20, 93–94, 112, сл. 86, 110.

28 Слично слово **Ж** запажа се у ктиторским натписима краља Милутина у цркви Светог Ђорђа у Старом Нагоричину (1313) и цркви Светог Јоакима и Ане у Студеници (1314), надгробном натпису Стефана Порђе из Скопља (1317), ктиторском натпису Стефана Дечанског из манастира Бање код Прибоја (1329), надгробним натписим монахиње Марте, мајке епископа Николе III, у манастиру Бањи код Прибоја (око 1330), јеромонаха Симона из цркве Светог Петра у Бјелом Пољу (1346), ктиторско-надгробном натпису игумана Јоаникија у цркви Светог Атанасија у Лешку код Тетова (1346–1355), у надгробним натписима жупана Вратислава из манастира Давидовице код Бродарева (1319–половина 14. века), великог кнеза Војислава Војиновића (1363) и Ратославе, супруге жупана Алтомана, из манастира Бање код Прибоја (1366–1371), Марине Витославе из манастира Дечана (1374), сина челника Милоша у цркви Светог Петра и Павла код Новог Пазара (1390), надгробном натпису у цркви Јовчи у Новом Брду (1400), ктиторском натпису деспота Стефана из Београда (1403–1415): 45–

49, 51–52, 61, 65–67, 74, 75, 80, 89, 94, 96, сл. 23, 24а, 24б, 26, 30, 41, 47б, 49, 58, 60, 67, 79, 87, 89, као и у надгробним натписима протокнеза Балдовина Хтјеславића из Косаничке Раче код Куршумлије (1331–1345): Томовић 2006: 111–116, сл. 3, Теодоре из цркве Богородице Пречисте испод тврђаве Ждрело у Горњачкој клисури (половина 14. века): Мадас, Гајић 1983: 230, војводе Ђурђа Жугровића (?) из цркве Богородице Градачке у Чачку (1346–1355): Томовић 1993: 107–111, сл. 1, 2, и браће Милдруга и Добруја Живчића из Врбице код Аранђеловца (1402–1459, највероватније око 1427. године): Миливојевић 2015: 9–15, 19, сл. 2, 3.

29 Најближе аналогије за слово **В** проналазе се у натпису севаста Огњена у тврђави изнад села Божице североисточно од Софије (око 1395) и у надгробном натпису госпође Гоисаве на средњовековној некрополи у селу Бискупу код Коњица (1398–1399): Томовић 1974: 90, 92, сл. 81, 84.

30 Аналогно слово **Є** јавља се у надгробном натпису епископа Јевстатија из Пећке патријаршије (14. век): Ивановић 1983: 195–196, нап. 1, сл. 1.

31 Најсличније је слову **К** у ктиторском натпису Стефана Дечанског из манастира Бање код Прибоја (1329), надгробном натпису кнеза Балдовина из цркве Светог Николе у Врању (1331–1343–45), непознатог војводе из цркве Светог Ђорђа у Речанима (1370), Марине Витославе из манастира Дечана (1374), Стефана, сина ћесара Угљеше, из манастира Љубостиње (око 1400): Томовић 1974: 50–51, 59, 76, 80, 94, сл. 29, 39, 61, 67, 86, као и у надгробним натписима војводе Ђурђа Жугровића (?) из цркве Богородице Градачке у Чачку (1346–1355): Томовић 1993: 107–111, сл. 1, 2, монаха Кипријана из манастира Студенице (друга половина 14. века): Поповић 2015: 389, Т V/8, јеромонаха Јакима из манастира Градца (друга половина или крај 14. века): Поповић 57–58, и Стефана Кувета из цркве Богородице Пречисте испод тврђаве Ждрело у Горњачкој клисури (1398): Мадас, Гајић 1983: 235–236.

32 Најближе паралеле се проналазе са словом **Ѧ** у натпису Аврама из манастира Студенице Хвостанске у Метохији (1346–1355), надгробном натпису кнеза Балдовина из цркве Светог Николе у Врању (1331–1343–45), ћесара Хреље у Рилском манастиру (1342), Вратка Чихорића из цркве Светог Николе у Куршумлији (1349), Дабижива, енохијара цара Уроша из манастира Трескаваца код Прилепа (1362), Стефана, сина ћесара Угљеше, из манастира Љубостиње (око 1400): Томовић 1974: 58–59, 63–63, 65, 71, 93–94, сл. 38, 39, 43, 46, 54, 86, као и у надгробним натписима Јована Бративоја и анагноста Георгија Калођурђа из манастира Градца (14. век): Поповић 1992: 52–54.

33 Слично је слову **Ѧ** у надгробним натписима Стефа-

краћим размакнутих крацима натписано изнад овалног **О**.³⁴ Слово **М** се састоји од две паралелне усправне црте исте висине, чији су врхови косим спојницама повезани са краћом средњом.³⁵

На основу морфолошких карактеристика уклесаних слова, одлика писма и језика, као и општег изгледа, Михаилов надгробни натпис може се оквирно датovati у раздобље од четврте деценије 14. до почетка 15. века,³⁶ уз опаску да је највероватније настао током последњих деценија 14. или на самом почетку 15. столећа.

У натпису се помињу две личности, војвода Стефан Жлић и његов син Михаило. Стефан Жлић ближе се одређује, на основу имена области у којој је обављао војну функцију, као војвода *кућески*, свакако према локалној народној варијанти присвојног придева изведеног од властите именице средњег рода, односно топонима Кучево. Примамљивом се чини претпоставка, иако мало вероватна, да се на овог властелина односи и натпис „**СТЕПАНЪ ВОЕВОДА**”, урезан у негативу на осмоугаonoј глави печатног прстена (сл. 6),³⁷ из прве половине 15. века, пронађеног 1943. године приликом радова у Малом граду Смедеревске тврђаве.³⁸

на Порће из Скопља (1317), ћесара Хреље у Рилском манастиру (1342) и Вратка Чихорића из цркве Светог Николе у Куршумлији (1349), ктиторском натпису Ненада, сина казнаца Богдана, из Копријана код Ниша (1372), надгробном натпису госпође Гоисаве са средњовековне некрополе у селу Бискупу код Коњица (1398–1399): Томовић 1974: 48–49, 58–59, 62–63, 78–79, 92, сл. 26, 38, 43, 65, 84, као и у надгробним натписима Јована Бративоја и анагноста Георгија Калођурђа из манастира Градца (14. век): Поповић 1992: 52–54, и Стефана Кувета из цркве Богородице Пречисте испод тврђаве Ждрело у Горњачкој клисури (1398): Мадас, Гајић 1983: 235–236.

34 Најсличније је диграму **Ѣ** у ктиторском натпису Карла Топије у цркви Шин Ђон (Shën Gjón, Свети Јован Владимир) у Елбасану (1383): Томовић 1974: 83, сл. 72, као и у натпису пронађеном у припрати цркве манастира Раванице (последња четвртина 14. века): Вуловић 1966: 36, сл. 7.

35 Аналогије за слово **М** проналазе се у ктиторским натписима госпође Данице из цркве Светог Николе у Љуботену код Скопља (1337) и великог војводе Јована Оливера из цркве манастира Леснова (1341), надгробном натпису великог челника Димитрија из манастира Бање код Прибоја (1349), ктиторско-надгробном натпису игумана Јоаникија у цркви Светог Атанасија у Лешку код Тетова (1346–1355), надгробним натписима Ратославе, супруге жупана Алтомана, из манастира Бање код Прибоја (1366–1371), непознатог вој-

Облици слова	Натпис Михаила, сина војводе Стефана Жлића
А	а а а а а а а а
Б	в в в
Г	г
Д	д
Е	е е е
Ж	ж
И	и и и
К	к к к к к к
Л	л л
М	м
Н	н н н н
О	о о о о
Ѣ	Ѣ Ѣ
Т	т
У	у
Ф	ф
Х	х
Ѣ	Ѣ Ѣ
Ѣ	Ѣ Ѣ
Лигатуре	мн

Сл. 5. Облици слова у Михаиловом надгробном натпису (Д. Радисављевић).

воде из цркве Светог Ђорђа у Речанима (1370) и Марине Витославе из манастира Дечана (1374), у натпису Ђурђа Зубровића на кенотафу деспота Стефана Лазаревића у заселку Црквина, делу села Марковца, код Младеновца (1427): Томовић 1974: 56–57, 61–62, 65–66, 75–76, 80, 107, сл. 36, 37а, 37б, 42, 47б, 60, 61, 67, 103, као и у надгробном натпису јеромонаха Доментијана из цркве Петковице на Руднику код Страгара (1379): Мадас 1970: 95, сл. 4.

36 Милојевић 1871: 28 погрешно датује натпис у прву половину 13. века, док Милићевић 1876: 155 само указује да је надгробник својим обликом сличан оном на гробу Стефана, сина ћесара Угљеше, у цркви манастира Љубостиње (око 1400). Алексић 2012: 35–36 не датује натпис, али сугерише да је настао у првој половини 15. века.

37 Прстен се данас чува у Музеју у Смедереву, под инвентарским бројем А–381. Детаљније о прстену војводе Степана и уклесаним мотивима на њему, видети у: Павловић 1962: 3–8; Иванић 2006: 71–75. Важно је истаћи да је један прстен, датован око средине, односно у последњу четвртину 15. века, украшен сличним мотивима, пронађен у Орашју код Смедерева (Народни музеј у Београду, инв. бр. 5406): Милошевић 1990: 105–106, кат. бр. 130; Иванић 2006: 75, сл. 7. Нажалост, ауторке не наводе да ли је реч о Малом Орашју, око 17 км југозападно од Смедерева, или, пак, Великом Орашју, око 37 км јужно од истог града.

38 Павловић 1962: 3–8, сл. 1–4; Иванић 2006: 71, сл. 1.

Сл. 6. Прстен војводе Степана, прва половина 15. века, Музеј у Смедереву (фото С. Цветковић).

У периоду владавине Немањића војводе су улазиле у круг најкрупније властеле и заповедали су одредима баштинске или пронијарске војске једне или неколико жупа. Према одредбама Душановог законика били су војни заповедници по рангу одмах иза владара, те на њих цар преноси своју власт врховног заповедника. Војводи су били подчињени сви нижи чиновници, а у споровима у надлежности војног суда имали су апсолутну судску власт. У раздобљу Деспотовине, титула војводе, услед честих ратова, добија на значају. У њиховој функцији била је обједињена војна и цивилна власт, и били су, након реформи деспота Стефана Лазаревића (1402–1427), заповедници војске једне или више посебних административно-територијалних јединица, односно *власти*. Такође, војводе су имале и судску власт у повереној им области. Њихов најближи помоћник у одбрани града или утврђења био је *војвода кулски*, заповедник тврђаве или главног утврђења. На деспотовом двору, поред обичних, постојао је и *велики војвода*. Виши војни чин од њега имао је *војвода војске*, који је, према писању Константина Филозофа, био стално присутан на

двору, као главни деспотов помоћник и заменик у војним пословима.³⁹

На основу реченог да се закључити да је Стефан Жлић био војвода у области, односно у *земљи* Кучево, пре формирања Смедеревске власти након 1430. године.⁴⁰ Кучево се спорадично јавља у доступној средњовековној писаној грађи различите провенијенције. Први пут се спомиње у ктиторском натпису бана Кулина из 1185. године, где се бележи да је овај босански владар саградио цркву „ЕГД[а пл]ѣни коучевъско. загорие.“ Описани догађај највероватније се односи на учествовање бана Кулина у угарско–византијском сукобу из 1183. године.⁴¹ Након слома Византије 1204. године, област Кучева и Браничева нашла се у жаришту сукоба између Угарске и Бугарске. Угарска је 1272. године формирала Браничевско–Кучевску бановину, на чијем је челу, од децембра 1272. до краја јуна 1273. године, био бан Грегорије (Gregorius banus de Boronch et de Kuchou). Област Браничева, а свакако и Кучева, нашла се пре априла 1284. под непосредном влашћу бугарских великаша куманског порекла, полубраће Дрмана и Куделина. Исте године, између

39 Спремић 1994: 723–725; Веселиновић 1999: 95–96; Веселиновић 2006: 253–257; Мишић 2007: 15–16, 19. Тако је на двору деспота Ђурђа Вуковића у Смедереву до 1436. године велики војвода био Радосав Михаљевић, а до 1456. Дмитар Крајковић: Спремић 1994: 723.

40 Мишић 2007: 18. У том случају не може се прихватити претпоставка Алексић 2012: 36 да је војвода Стефан Жлић стајао на челу једне од власти.

41 Томовић 1974: 35, сл. 7; Крстић 2002: 140.

јуна и августа, Угарска је краљу Стефану Драгутину (1276–1282, *сремски краљ* 1284–1316) уступила, поред Усоре, Соли и Београда, и Мачву, област у западном суседству Кучева. Куманско паљења Жиче, између 1289. и 1291. године, и татарско пустошење Мачве крајем 1291. или почетком 1292. године, условило је заједнички напад Драгутина и његовог брата, краља Стефана Уроша II Милутина (1282–1321), на државу Дрмана и Куделина. После коначног слома ових великаша 1292. године, Браничево и Кучево су припојени држави краља Драгутина, па су се тако ове области поново нашле под врховним сизеренством круне Светог Стефана. Након смрти краља Драгутина 1316. године, краљ Милутин је Кучево и Браничево присајединио својој држави.⁴² Може се претпоставити да је тада Кучево, попут Браничева, највероватније организовано као посебна *земља* у саставу српске државе.⁴³ После смрти цара Душана (краљ 1331–1346, цар 1346–1355) 1355. године, у Браничеву и Кучеву осамосталила се властeosка породица Растислалића, која се најкасније до пролећа 1359. године издвојила из Српског царства, а од 1361. године владала самостално. Кнез Лазар је 1379. године, после *расана* Радича Бранковића, сина Бранка Растислалића, Браничево и Кучево припојио својој држави. Овај владар је манастиру Раваници (1381)⁴⁴ даривао и „и *бѣрь браничевскы и кѣчевскы на полѣ с мѣтрополитѡм*.”⁴⁵ Кучево се као посебна област у саставу Деспотовине помиње 1429. године, док се последњи пут бележи везано за догађаје из 1438. („*СЦМС*

авгоуста а царь Моурать плѣни и попали Коучево и Браничево”), односно 1439. године („*СЦМИ плѣни Мѡратъ Кѡчево и Смедерево*”).⁴⁶ После изградње Смедерева (1430), или најкасније крајем четврте деценије 15. века, на простору Кучева образована је Смедеревска власт,⁴⁷ која се у писаним изворима спомиње тек 1457.⁴⁸ и 1458. године.⁴⁹

О територијалном опсегу и границама Кучева тешко је ишта поуздано рећи на основу скромних података из доступних средњовековних писаних извора. Зна се да је деспот Ђурађ, повељом из 1429. године, потврдио великом челнику Радичу у баштину и „*оу Кѡчевѡ село Дрѡговци, село Власи Радивојевци, село Власи Кошарна, и конѡ ниѡхъ две селици, и селище Миладовикѡ и Јуношино*.”⁵⁰ Село Друговац постоји и данас, око 17 км југозападно од Смедерева. Сећање на село Власи Кошарна очувало се у имену потеса и потока Кошарна у атару данашњег Селевца, око 20 км југозападно од Смедерева. Власи Радивојевци се у дефтеру из 1476/78. године највероватније бележе као мезра Радивовац, која се налазила на потесу Радивовац (Рађевац) поред Велике Крсне, око 27 км југозападно од Смедерева. Селиште Миладовића можда је било смештено на реци Милатовици, која се код села Јагњило, око 44 км југозападно од Смедерева, улива у реку Велики Луг. Селиште Јуношино за сада није могуће убицирати.⁵¹

Међутим, тачно одређивање граница нахије Кучево, а самим тим и истоимене средњовековне области, постало је могуће захваљујући

42 Динић 1978: 86, 95–98; Веселиновић 1987: 46–47, 55; Крстић 2002: 140; Узелац 2008: 2, 5–10; Узелац 2015: 204–205, 207–210. Динић 1978: 97, Веселиновић 1987: 55 сматрају да су краљеви Драгутин и Милутин освојили државу Дрмана и Куделина око 1291. године, док Станковић 2012: 86 износи мишљење да је до тога дошло много раније, већ у другој половини 1284. године, што нам се чини мало вероватним.

43 Крстић 2002: 148–149; Крстић 2005: 166; Алексић 2012: 33.

44 Оригиналана повеља кнеза Лазара манастиру Раваници није сачувана. У Врдничком (крај 17–почетак 18. века) и Раваничком препису (1768) бележи се 1381. као година њеног издавања, док се у Боловском препису (крај 17. века) наводи 1377. година: Младеновић 2015, 49, 55, 91, 95, 109, 114, 121.

45 Стојановић 1890: 154; Динић 1953: 98, 139–142, 143–144; Веселиновић 1987: 55–56; Шуица 1997: 10; Крстић 2002: 147; Младеновић 2015: 54, 62, 84, 88, 94, 101, 113, 120.

46 Стојановић 1890: 3; Стојановић 1927: 231–232; Веселиновић 1987: 47; Крстић 2002: 141; Pavlikianov 2015: 160–161, 165–166, 172.

47 Мишић 2007: 18.

48 Повељом издатом 4. децембра 1457. године деспот Лазар даје у пронију ризничару Радославу и два села у Смедеревској власти, Глумце и Полатну: Спремић 1994: 725; Веселиновић 2006: 255; Мишић 2007: 8, 18; Pavlikianov 2018: 293–295. О убикацији ових села видети у: Крстић 2002: 149–150.

49 Краљ Стефан Томаш издао је повељу логотету Стефану Ратковић 14. октобра 1458. године. Тада му је потврдио у баштину и села Брахолинац и Козомори у Смедеревској власти, која је овај властелин раније добио у пронију од деспота Ђурђа и деспота Лазара: Раџки 1867: 156–158; Крстић 2002: 149–150; Мишић 2007: 12.

50 Стојановић 1890: 3; Pavlikianov 2015: 172.

51 Крстић 2002: 151, нап. 67.

подацима из првог сачуваног османског дефтера Смедеревског санџака из 1476/78. године. Северну границу нахије представљала је река Дунав, на потезу од локалитета Плавинце у атару Ритопека до ушћа Велике Мораве. Јужна граница ишла је од источних падина брда Кљештевице (Оглавак, 356 м), северозападно од Аранђеловца, до изворишта реке Милатовице, а затим њеним током до ушћа у Велики Луг, онда овом реком до ушћа у Кубршницу, те низ Кубршницу и Јасеницу до Велике Мораве. Источну границу образовала је Велика Морава, на потесу од њеног ушћа у Дунав до ушћа Јасенице. Западна граница нахије Кучево протезала се развођем Барајевске и Топчидерске реке, а потом од саставка Барајевске и Сухе реке данашњом западном међом општине Лазаревац до северних падина брда Кљештевице.⁵² На основу саопштених података да се закључити да се атар данашњег села Великог Орашја, у ком највероватније пронађен Михаилов надгробник, налазио унутар средњовековног Кучева, односно на његовој југоисточној граници.

Михаила из надгробног натписа тешко је повезати са неком од истоимених историјских личности из друге половине 14. и с почетка 15. века.⁵³ Евидентно је да у тренутку смрти није носио неку од титула, што може указивати да је умро млад или да није припадао кругу високе властеле. Битно је, такође, истаћи да титула војводе није била наследна у средњовековној Србији, те да је следствено томе Михаило није могао преузети од свог оца Стефана.

~

Михаилов надгробник највероватније потиче из Великог Орашја код Велике Планае, где је првобитно стајао у цркви која је могла бити задужбина Михаиловог оца, војводе Стефана Жлића. Надгробни натпис уклесан на њему припада групи технички и стилски савршено изведених. На основу морфолошких карактеристика поједних слова, али и типолошких одлика самог надгробника, време његовог настанка може се оквирно одредити у раздобље друге половине 14. и почетка 15. века, уз опаску

да је највероватније клесан у последњим деценијама 14. или на самом почетку 15. столећа.

БИБЛИОГРАФИЈА

Извори

Miklosich F. 1858, *Monumenta Serbica: spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Viennaе apud Guilelmum Braumüller.*

Младеновић А. 2015, *Повеље кнеза Лазара: текст, коментари, снимци*, II издање, Београд: Чигоја штампа.

Pavlikianov С. 2015, *The Medieval Slavic Archives of the Athonite Monastery of Kastamonitou, Cyrillomethodianum XX*, 153–216.

Pavlikianov С. 2018, *Medieval Slavic Acts from Mount Athos 1230-1734: Bulgarian and Serbian Acts from the Monasteries of Karakallou, Kastamonitou, St. Paul, Vatopedi and Xenophontos; Moldavian and Wallachian Slavic Acts from the Monasteries of Docheiariou, Kastamonitou and Zographou*, Sofia: „St. Kliment Ohridski“ University Press.

Rački F. 1867, *Prilozi za sbirku srbskih i bosanskih listina, Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umetnosti I*, Zagreb, 124–163.

Стојановић Љ. 1890, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типници, поменици, записи и др.*, Споменик III, Београд: Српска краљевска академија.

Стојановић Љ. 1905, *Стари српски записи и натписи 3*, Београд: Српска краљевска академија, Државна штампарија.

Стојановић Љ. 1927, *Стари српски родослови и летописи*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа—Прво одељење, Споменици на српском језику XVI, Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.

Литература

Алексић В. 2012, Трагом смедеревског надгробног споменика Михаила, сина војводе Стефана, *Смедеревски зборник 3*, 31–37.

⁵² Исто: 142–147. У нахији Кучево је 1476/78. године било пописано 134 села и 10 мезри: Крстић 2005: 171–172.

⁵³ Вредно је поменути да се у контексту завере Николе Зојића и Новака Белоцрквића против кнеза Стефана Лазаревића 1398. године спомиње извесни власте-

лин Михаило. Међутим, осим имена, не постоји ни један други доказ на основу ког би овог властелина могли идентификовати са Михаилом, сином војводе Стефана Жлића. Детаљније о Михаилу (1398), видети у: Пурковић 1978: 47–48, нап. 175; Шуица 1997: 18–19; Шуица 2000: 99–100.

- Благојевић М. 2001, *Државна управа у српским средњовековним земљама, Друго издање*, Београд: Службени лист СРЈ.
- Веселиновић А. 1987, Североисточна Србија у средњем веку, *Историјски гласник* 1–2, 43–74.
- Веселиновић А. 1999, Војвода (2), у: *Лексикон српског средњег века*, приредили С. Ћирковић и Р. Михаљчић, Београд: Knowledge, 95–96.
- Веселиновић А. 2006, *Држава српских деспота*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Вуловић Б. 1966, *Раваница, њено место и њена улога у сакралној архитектури Поморавља*, Саопштења VII, 1–213.
- Динић М. 1953, Растислалићи – прилог историји распадања Српског царства, *Зборник радова САН ХХХVI, Византолошки институт* 2, 139–144.
- Динић М. 1978, *Српске земље у средњем веку, историјско-географске студије*, Београд: Српска књижевна задруга, Култура.
- Дробњаковић Б. 1925, Смедеревско Подунавље и Јасеница, *Насеља и порекло становништва XIX*, Београд: Српска краљевска академија, 198–383.
- Иванић Б. 2006, Прилог познавању оријенталних мотива на прстењу позног средњег века у Србији, *Смедеревски зборник* 1, 71–75.
- Ивановић Д. 2008, Црква Свете Петке у Великом Орашју, *Саборност* 2, 241–270.
- Ивановић М. 1983, Прилози о споменицима Метохије, Новобрдске Криве Реке, Сиринићке и Никшићке жупе, *Саопштења XV*, 195–220.
- Крстић А. 2002, Кучево и Железник у светлу османских дефтера, *Историјски часопис* 49, 139–162.
- Крстић А. 2005, Сеоска насеља у Подунављу и Посавини Србије и јужне Угарске у 15. и првој трећини 16. века, *Историјски часопис* LI, 165–193.
- Мадас Д., 1970, Црквине „Петковица“ код Страгара – археолошка испитивања, *Саопштења IX*, 93–96.
- Мадас Д., Гајић А. 1983, Надгробне плоче и гробови ктитора цркве Богородице Пречисте у комплексу Ждрела у Горњачкој клисури, *Саопштења XV*, 221–242.
- Миливојевић В. 2011, Венчац – прилози за старију историју, *Шумадијски записи IV–V*, 129–182.
- Миливојевић В. 2015, Надгробни споменик браће Живчић из Врбице код Аранђеловца, *Натписи и записи* 1, 9–19.
- Милићевић М. 1868, *Путничка писма с разних страна Србије о Србији*, Београд: Државна штампарија.
- Милићевић М. 1876, *Кнежевина Србија*, Београд: Државна штампарија.
- Милићевић М. 1900, Белешке о неким нуријама, црквама и манастирима у Србији из времена 1730–1736, *Споменик Српске краљевске академије XXXVII*, 165–170.
- Милојевић М. 1871, *Путопис дела Праве – Старе – Србије*, Београд: Књижара Ј. Д. Лазаревића, Државна штампарија.
- Милошевић Д. 1990, *Накит од XII до XV века из збирке Народног музеја*, Београд: Народни музеј.
- Мишић С. 2007, Поседи великог логотета Стефана Ратковића, у: *Моравска Србија: историја–култура–уметност, Зборник радова са међународног научног скупа одржаног 29. септембра у Крушевцу и 30. септембра 2007. године у манастиру Наупаре*, ур. С. Мишић, Крушевац: Историјски архив Крушевац, Београд: Одељење за историју Филозофског факултета, 7–19.
- Павловић Л. 1962, Прстен војводе Степана, *Неки споменици културе – Осврти и запажања I*, 3–9.
- Павловић Л. 1980, *Историја Смедерева у речи и слици*, Смедерево: Музеј у Смедереву.
- Поповић Д. 1992, Градачки надгробни натписи, *Саопштења XXIV*, 51–62.
- Поповић Д. 2015, Средњовековне надгробне плоче у Студеници, у: *Манастир Студеница, археолошка открића*, М. Поповић, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе, Археолошки институт, 381–394.
- Пурковић М. 1978, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, БИГЗ
- Радисављевић Д. 2020, Средњовековни надгробник са уклесаним натписом из Музеја у Смедереву, *Натписи и записи* 6, 9–22.
- Спремић М. 1994, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Станковић В. 2012, *Краљ Милутин (1282–*

1321), Београд: Фреска.

Стојановић С. 1887, Допис (В. Орашје, 28. фебруара 1887. год.), *Старинар* IV, 62–63.

Томовић Г. 1974, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, Београд: Историјски институт.

Томовић Г. 1993, Надробни натпис војводе цара Душана из Чачка, у: *Богородица Градачка у историји српског народа – Научни скуп поводом 800 година Богородице Градачке и града Чачка, новембар 1992*, Чачак: Народни музеј, 107–113.

Томовић Г. 2011, Два старосрпска натписа из Косаничке Раче, *Мешовита грађа* (н. с.) XXVII, 105–130.

Узелац А. 2008, Ко је спалио Жичу?, *Браничевски гласник* 6, 1–13.

Узелац А. 2015, *Под сенком пса – Татари и јужнословенске земље у другој половини XIII века*, Београд: Утопија, АТЦ.

Шуица М. 1997, Завера властеле против кнеза Стефана Лазаревића 1398. године, *Историјски гласник* 1–2 (1997), 7–24.

Шуица М. 2000, *Немирно доба српског средњег века: властела српских обласних господара*, Београд: Службени лист СРЈ, Ужице: Рујно.

Интернет портали

mus.org.rs/o-muzeju/istorijat/

Summary

Dejan S. Radisavljević

THE TOMBSTONE INSCRIPTION OF MIHAILO, SON OF VOIVODE STEFAN ŽLIĆ

The tombstone of Mihailo, son of voivode Stefan Žlić, was most likely found at the end of the fifth decade of the 19th century, during the excavation of the ruins of the church in Veliko Orašje near Velika Plana. Today, this valuable medieval funerary monument is kept in the archeological collection of the Museum in Smederevo. In addition to information on the condition of the finds, the paper also provides a typological classification of tombstone. Also, corrections of earlier readings of the tombstone inscription are made, while based on the morphological analysis of individual carved letters and general characteristics of the tombstone, its carving can be roughly determined in the period of the second half of the 14th and the beginning of the 15th century.

Key words: voivode Stefan Žlić, Veliko Orašje, Smederevo, Kučevo, medieval tombstone inscription

930.2:003.071(497.11)"1774"
726.82(497.11)"1774"
94(=152.1)(497.11)"18"
COBISS.SR-ID 56652297
Примљено: 15.11.2021.
Прихваћено: 01.12.2021.

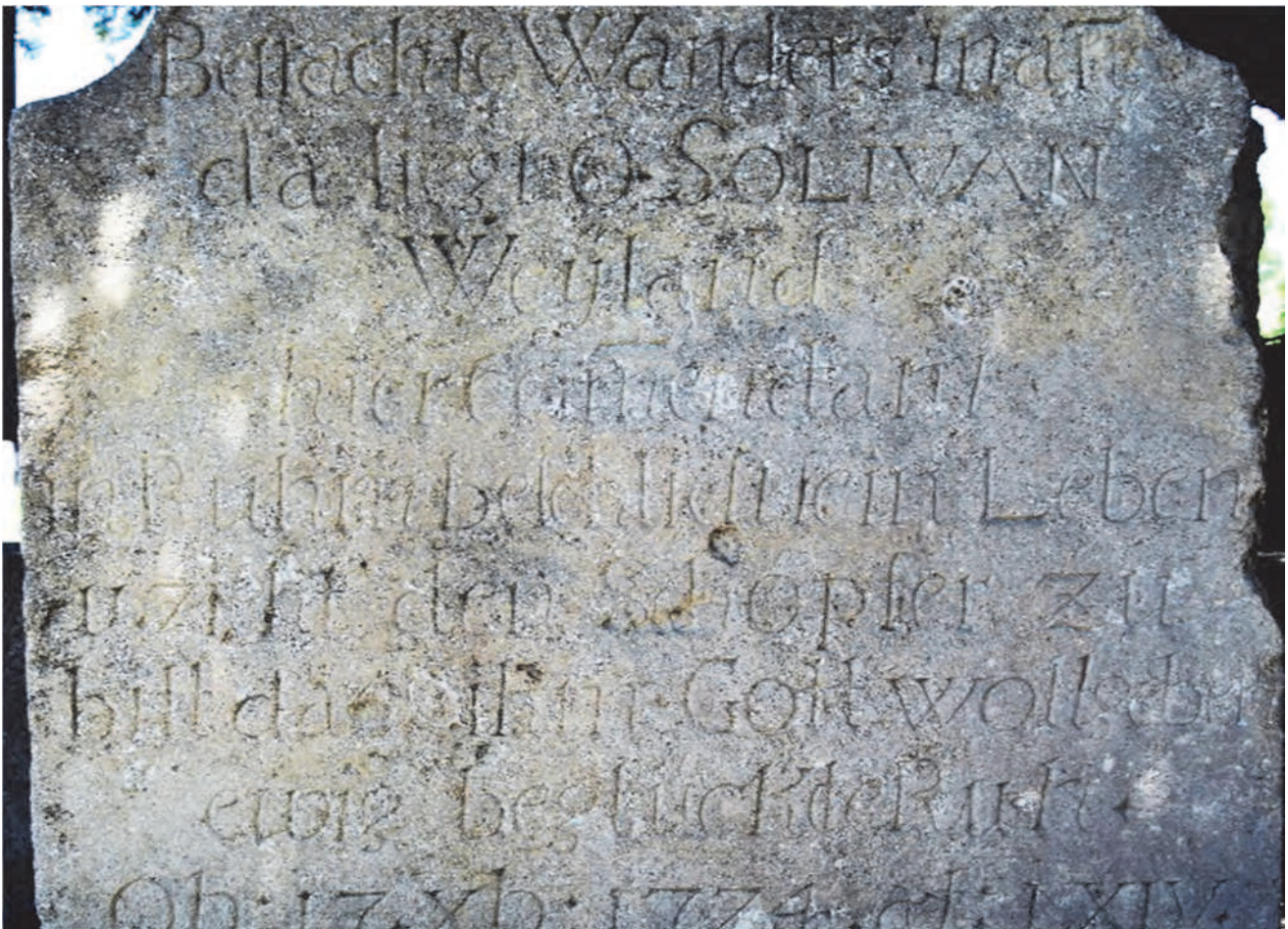
Мелина РОКАИ

Одељење за историју
Филозофски факултет – Универзитет у Београду
Чика Љубина 18-20
melinarokai85@hotmail.com

ЈЕДАН ОСАМНАЕСТОВЕКОВНИ ИРАЦ У СМЕДЕРЕВУ

Сажетак: У раду се пажња посвећује надгробном споменику насталом у осаманестом веку, који се налази у лапидаријуму Музеја у Смедереву. Из читања и превода епитафа са немачког језика, може се закључити да је реч о мушкарцу ирског порекла, највероватније војног ранга, који је умро на територији немачког говорног подручја.

Кључне речи: 18. век, Ирци, Хабзбуршка монархија, „дивље гуске“, војници, 1774.

Сл. 1. Надгробни натпис О'Соливана (1774), Музеј у Смедереву
(фото Д. Булић, Д. Радисављевић).

У лапидаријуму Музеја у Смедереву може се видети надгробни споменик непознате провенијенције, једини сачуван тог типа. Димензије су му 0,94 x 0,93 x 0,30 м. Епитаф на њему је уклесан језичком мешавином немачког и латинског, где је немачки преобладајући.

Речи на латинском су: Ob (iit) и æt. Уклесане речи су у веома добром стању и великом већином су лако читљиве. Ипак треба напоменути да постоје делови текста који се теже разумеју, с једне стране због физичког недостатка – излизаности камена, а с друге због коришћења, највероватније, старијих и дијалектичних облика речи.

Натпис на оригиналном језику надгробне плоче у тумачењу аутора гласи:

Betrachte Wandersmann
|2|Da liegt O Solivan
|3|Weyland
|4|hier Com(m)endant
|5|in Ruhin beschliet sein Leben
|6|zu zieht den Schöpfer zu
|7|bitt dan ihm Gott wollgeben
|8|ewig beglückte Ruh
|9|Ob (iit) : 17. XIo: 1774. æt: LXIV.

Епитаф у ауторовом преводу на српски гласи:¹

Гледај лутајући човече
|2|Ту лежи О Соливан
|3|Покојни
|4|Овде Командант
|5|У миру завршио свој живот
|6|Повукавши свом Створитељу
|7|молећи да му Бог да
|8|вечни сретни покој
|9|Умро 17. XIa 1774 у доби: LXIV.

Овако постављен превод омогућава да се схвати жеља исказана у епитафу да „лутајући човек“ – путник намерник – моли да Бог да по-

којнику О'Соливану „вечни сретни покој“.

Из читања оригиналног текста, као и из превода могу се, поред текста карактеристичног за епиграфску формулацију, увидети и издвојити четири чињенице везане за особу којој је споменик подигнут:

- 1) Презиме покојног – О'Соливан
- 2) Детаљ из каријере у тренутку смрти – Командант
- 3) Датум смрти – 17. новембар 1774. године
- 4) Старост покојног у тренутку смрти – у доби од 64 године

С обзиром да се о О'Соливану са овог епитафа тренутно не могу пружити даљи и детаљнији подаци, овде ће надаље бити речи о контексту у оквиру којег аутор планира да врши даља истраживања о овој личности и у оквиру којег нова сазнања треба да се сагледају.

Презиме О'Соливан, као једна од чињеница које су нам доступне, говори о особи ирског порекла, чији је епитаф на надгробном споменику написан преобладајућом немачком језику. Само презиме је највероватније бастардизована или германизована форма ирског презимена О'Sullivan /О'Саливан/. Презиме у овом облику је веома карактеристично, а нарочито за области Кели и Корк. Осим тога, оно и именује ирски клан чији су припадници насељавали поменуте области.²

Сама етимологија презимена мало би говорила о томе како се споменик једног покојника ирског презимена, чији је епитаф састављен на немачком језику могао наћи у овом делу Европе, да нам није познат период у којем је овај О'Соливан живео.

У последњем реду епитафа на надгробној плочи стоји датум смрти О'Соливана, датиран на 17. новембар 1774. године. На надгробном споменику не стоји податак о месту смрти, па се не може знати да ли је исти доспео у лапидаријум Музеја у Смедереву из ближе или даље околине. У сваком случају, последња информа-

1 Уколико би желели да превод на српски буде више приређен у духу језика, могао би се читати:
Погледај путнике намернике [,]
Ту лежи покојни О[']Соливан
Овде [je] Командант
У миру завршио свој живот

Повукавши [се] свом Створитељу [,]
молећи да му Бог да
вечни сретни покој
Умро 17. XIa 1774 у доби: LXIV.
2 G. Sullivan, *History of the Sullivan Clan*, Gold Stag Communications, 2007.

ција коју нам епитаф даје јесу године старости О'Соливана у тренутку смрти, где се каже да је био у доби од шездесет и четири године.

Ова два податка нам помажу да поставимо годину рођења О'Соливана у 1710. годину или у 1709. годину, уколико је био рођен после 17. новембра те године. Из овог се види да је О'Соливан рођен и умро у осамнаестом веку.

За сужавање контекста за истраживање живота О'Соливана помаже податак, иако не довољно прецизан, да је био командант.

Постојање команданта, највероватније војног чина, ирског порекла на територији немачког говорног подручја, у нашем случају Хабзбуршке монархије у једном временском периоду током осамнаестог века не представља зачуђујући историјски податак. Наиме, велики део искуства ирског племства у осамнаестом веку био је окарактерисан емиграцијом, где су као војници и региментни официри налазили запослење у страним војскама, пре свега Бурбона у Француској и Шпанији, али и у Хабзбуршким и руским војним формацијама. У иностраној историографији постоји дуга традиција изучавања ирског елемента у Хабзбуршкој војсци на различитим ратиштима широм Европе. У српској литератури најдетаљнији преглед Ираца у Аустријској монархији овог периода дао је Веселин Костић у монографији *Британија и Србија: контакти, везе и односи 1700-1860* (2014)³, са акцентом на војне активности оних који су деловали у Хабзбуршким областима које су територија данашње Србије.

Почетак непрегледног одласка војно способних Ираца већином племићког порекла почео је с краја седамнаестог века, али је свој моментум добио замах почетком осамнаестог века и трајао је читаво столеће. Овај друштвени феномен назван је у ирској традицији „лет дивљих гусака“ (*The Flight of the Wild Geese*). Међутим, овај термин није остао лимитиран само на први талас ирске емиграције на Континент, првенствено у Француску, већ је због дугог трајања оваквог стања почео да генерално означава ирску 'војну дијаспору'.

Ирци су првенствено емигрирали у Француску по одредбама споразума у Лимерику из 1691. године, где су били део јакобитске војске, па су се неки све до потпуног слома Јакобитског циља и са њом повезаних војних операција враћали на тло острва као војници. Наставак емиграције ирског елемента у континенталне војске, међутим, није се ограничио на почетак осамнаестог века, већ се наставио са погоршањем политичких, друштвених и верских прилика у Ирској, које је било резултат тзв. Казних закона (*The Penal Laws*) чији је циљ био надаље урушавање политичког и материјалног статуса ирских католика. Тиме се узроковало континуирано исељавање Ираца до краја овог столећа. Са сломом Јакобитског устанка и нарочито са британском забраном настављања ирске емиграције у Француску после 1756. године, емигрирање се у другој половици осамнаестог века усмерило на Русију и Хабзбуршку монархију.⁴ Иако се ирски војни емигранти могу наћи у Царској Хабзбуршкој војсци већ у седамнаестом веку⁵ као и у операцијама током Тридесетогодишњег рата (1618–1648),⁶ што може значити да јакобитски пораз није био пресудан фактор у њиховој селидби, ипак треба имати на уму да је први од типа тзв. казних закона био донет већ 1641. године и требало је да буде стављен ван снаге поменути Споразумом у Лимерику.

Имајући у виду ове околности, може се са великом вероватноћом сматрати да је у једном периоду свог живота О'Соливан служио у аустријској војсци. Немамо за сада података када је започео свој војни позив, али је то могло да буде већ 1722. године када је имао дванаест година. Овако рани почетак војног живота, не само у смислу тренинга већ и активног учествовања у ратним операцијама био је доста чест за припаднике прве или чак друге генерације „дивљих гусака“ којој је и сам О'Соливан могао да припада. Тако је, с краја осамнаестог века позната „дивља гуска“ Андреас Граф О'Рајли фон Болинлоу (*Andreas Graf O'Reilly von Ballinlough*) започео своју војну каријеру са

3 V. Kostić, *Britanija i Srbija: kontakti, veze i odnosi 1700-1860*, Beograd: Arhipelag, 2014.

4 W. E. H. Lecky, *A History of England in the Eighteenth Century*, 8, London, 1878-1890, II, 259.

5 K. Harvey, *The Wild Geese in the Service of Imperial*

Austria: Captain John Bellew, *The Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland*, 18, (1988), 5.

6 D. Worthington, *Towards a Bibliography of the Irish in Central Europe, 1618-48*, *Archivium Hibernicum*, Vol. 56 (2002), 219.

само 14 година у Аустријско-пруском рату. О'Соливан, који је припадао старијој генерацији могао је то да учини још раније, као што је то би случај са познатим фелдмаршалом Грофом Максимилијаном Улисисом фон Брауном (Maximilian Ulysses von Browne, 1705-1757), који је са само 12 година учествовао као војник у опсади Београда 1717. године. Слично је и Томас Планкет (Thomas Plunkett, 1716-1779), касније генерал-потпуковник, ступио у аустријску војску са 12 година, али се о детаљима и његовом најранијем војном ангажману и борбама ништа не зна.⁷

Није нам познато ни где се О'Соливан могао борити. Претпоставка је да се борио на јужној граници Хабзбуршког царства, али не можемо са сигурношћу ни сматрати да је највероватније као резултат тих активности и завршио свој живот у овом делу света. Током дугог периода активне војне службе вероватно се борио на различитим ратиштима где је био потребан Хабзбуршким снагама. То би донекле могло подразумевати и борбу са француским, шпанским, италијанским, турским и пруским снагама.

Не би требало да претпоставимо ни да је О'Соливан своју војну каријеру започео у аустријској војсци, јер није немогуће да је војна искуства из својих ранијих година стекао у француској војсци, а да је после 1756. године прешао са великим бројем других ирских војника да се бори под Хабзбуршком заставом.

Без обзира на овде понуђене примере који говоре о дечачком добу чланова ирске 'војне дијаспоре' пре свега у Хабзбуршкој служби, могао је, међутим, бити случај и да је О'Соливан свој војни ангажман почео у каснијој животној доби. Ипак, то делује мало вероватно, управо имајући у виду велики број појединачних примера који показују да су „дивље гуске“ улазили у војску веома млади, ако не у дечачкој доби, као што је већ споменуто.

Без обзира када је постао активни члан ирске војне дијаспоре у аустријској војсци, али

и уопште, иако о подацима о О'Соливановом активном ангажману тренутно не располажемо, он је могао бити ангажован на више ратишта, укључујући и Аустријско-турски рат 1737-1739 који се завршио Београдским миром. Учешће ирске војне дијаспоре имало је битну улогу током овог окршаја у коме су учествовали припадници друге генерације „дивљих гусака“.⁸

Као што је непознато у којим је ратним операцијама учествовао, тако је непознато и у ком војном рангу је то чинио током своје каријере. Једини податак о војној каријери О'Соливана који нам епитаф пружа јесте да је био 'командант'. Подробније детаље о томе шта је подразумевао чин командантна у његовом случају немамо.

О 'команданту' под презименом О'Соливан или О'Саливен у контексту „дивљих гусака“ у аустријској војсци за сада нема изнесених чињеница, што није зачуђујуће имајући у виду елитистички карактер података сачуваних у Бечком војном архиву, који се односе на Ирце са вишим војним чиновима, као и на племиће, добитнике највиших војних одликовања. О нижим официрима и војницима једва да има неког помена. Истражујући, у Бечком ратном архиву о присуству Ираца у аустријској војсци, Кавенах је изнео резултате који се односе пре свега на Ирце носиоце ордена Војног реда Марије Терезије, који су сви били у рангу виших официра.⁹ Војни ред Марије Терезије је основан 1757. године за официре који су се истакли у рату. Оригиналано се састојао од два реда: великог крста (Das Großkreuz) и малог крста (витез) (Das Ritter- Kleinkreuz), да би 1765. био додат трећи ред, по рангу између ова два – командант (Das Kommandeurkreuz). С обзиром на знатан број Ираца који су добили неко од ових одликовања, постојала је могућност да се 'командант' са епитафа односи на овај ред, нарочито што је уведен за живота О'Соливана. Међутим, увидом у *Der Militär-Maria-Theresien-Orden und Seine Mitglieder*¹⁰ није се дошло

7 Cavenagh, *Irish Knights of the Imperial Military Order of Maria Theresa*, The Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland, 6, vo. 16, No. 2 (Dec31, 1926), 96.

8 Више видети у н. пр.: G. B. Clark, *Irish Soldiers in Europe, 17th – 19th Century*, Cork, 2010, нарочито стране 178-200.

9 Cavenagh, *Irish Knights of the Imperial Military Order of Maria Theresa*, The Journal of the Royal Society of

Antiquaries of Ireland, 6, vo. 16, No. 2 (Dec31, 1926), 95-105; Cavenagh, *Irish Colonels Proprietors of Imperial Regiments*, The Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland, 6, v. 17, No. 2 (Dec31, 1927), 117-126.

10 J. Hirtenfeld, *Der Militär-Maria-Theresien-Orden und Seine Mitglieder*, Wien, 1857.

до информација које би додатно омогућиле прецизирање његовог положаја у војсци, или/и идентификацију личности. У овом делу нема војног лица под презименом О'Соливан или О'Sullivan уопште, а ни као примаоца овог реда у периоду до 1774. године. Аутор планира додатно истраживање, између осталог и у Бечком војном архиву и у релевантним француским институцијама у циљу истраживања и рада на идентификацији.

Нажалост, овакво неповољно стање докумената која би могла да осветле живот ирске 'војне дијаспоре' нижих војних чиновца у Хабзбуршкој служби током осамнаестог века примећено је у историографији, иако је број од око тридесет хиљада Ираца различитог ранга прешао из Француске за Хабзбуршку монархију,¹¹ као и невероватних око милион војника који су до 1792. године отишли из матичне земље да служе неку од континенталних војски.¹² Костић је ово објаснио лошим третманом нижих рангова у самим изворима тога времена и наводи случај битке код Гроцке 1739. године. У том случају и о поразу Хабзбуршке војске у овој бици извештава савремени лондонски часопис наводећи само имена официра вишег ранга и племићког порекла, док се жртве нижи официри и војници исказују бројем.¹³ Оваква ситуација је још тужнија ако се има у виду број од тринаест фелдмаршала, неколико туцета генерала и више стотина нижих официра који су Ирци током лета „дивљих гусака“ у дугом периоду од једног века дали Хабзбуршкој војсци.¹⁴

Истражујући у доступној релевантној литератури, презиме О'Соливан није нигде нађено, као што није ни много чешћи облик О'Саливен (О'Sullivan) у контексту ирске 'војне дијаспоре' у Хабзбуршкој војсци, нарочито у периодима

када су се борбе водиле на територији јужне Угарске. Треба, међутим напоменути да је постојао једна „дивља гуска“ под презименом О'Саливен (О'Sullivan), познати Јакобит Џон О'Саливен (John O'Sullivan 1700- с.1760) који је свој цео активни војни век провео у Француској и делимично на бојним пољима Шкотске. Познат је по учествовању и ангажману у Јакобитском устанку 1745. године, као и у биткама на пољу Престонпенс и Калоден где је јакобитска војска потпуно поражена и чије су последице биле далекосежне по јакобитски циљ.¹⁵ Ове могућности и објашњења су базирана на претпоставци да се у нашем случају ради о верзији честог ирског презимена О'Саливен, која је сама по себи веома вероватна, нарочито ако се узме постојећа германизација имена и презимена не само потоњих генерација „дивљих гусака“, већ и оних првих који су ступили у Хабзбуршку службу (поменута породица Браун је германизовала презиме са Brown у Brown и додала је племићки префикс фон - von), као и веома ефикасна асимилација каснијих генерација (тако је горепоменути фелдмаршал Максимилијан фон Браун говорио енглески са тешким нагласком, а његов старији син Филип Џорџ фон Браун је био рођени германофон и енглески уопште није говорио).¹⁶

На крају, судећи по епитафу где стоји да је О'Соливан умро у миру, чини се да је преживео војне авантуре. Није немогуће да се повукао и можда уживао војну пензију у овом делу Европе, као што се, на пример Артур Дилон, ирски генерал у француској служби, пензионисао у шездесетој години живота 1730. године и остатак живота провео у месту крај Париза. Надамо се да ће планирана даља истраживања дати резултате који би довели до идентификације О'Соливана чији епитаф на погребном споме-

11 V. Kostić, *Britanija i Srbija: kontakti, veze i odnosi 1700-1860*, 15.

12 P. Karste, *Irish Soldiers in the British Army*, Journal of Social History, 17, 1, (Autumn 1983), 12.

13 The Gentleman's Magazine, 9, (1 August 1739), 441-442

<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=nvd.33433081686507&view=lup&format=plaintext&seq=451> приступљено 27.12.2021.; V. Kostić, *Britanija i Srbija: kontakti, veze i odnosi 1700-1860*, 15.

14 *The Army of Maria Theresa: The Armed Forces of Imperial Austria 1740-1780*, New York, 1977, 27; K. Harvey, *The Wild Geese in the Service of Imperial Austria: Captain John Bellew*, The Journal of the Royal

Society of Antiquaries of Ireland, 18, (1988), 7; V. Kostić, *Britanija i Srbija: kontakti, veze i odnosi 1700-1860*, 15.

15 R. Hayes, *Biographical Dictionary of Irishmen in France: Part XVI*, An Irish Quarterly Review, vol. 34, No. 136 (Dec 1945), 532; M. Hayden, *Prince Charles Edward and His Irish Friends*, An Irish Quarterly Review, Vol. 23, No. 89 (Mar., 1934), 99.

16 C. Duffy, *The Wild Goose and the Eagle: A Life of Marshal von Browne 1705-1757*, London, 1964, 15,17; C. Duffy, *The Army of Maria Theresa: The Armed Forces of Imperial Austria 1740-1780*, New York, 1977, 27; K. Harvey, *The Wild Geese in the Service of Imperial Austria: Captain John Bellew*, The Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland, 18, (1988), 10.

нику стоји у лампидаријуму Музеја у Смедереву.

Summary

Melina Rokai

AN EIGHTEENTH-CENTURY IRISHMAN IN
SMEDEREVO

The paper pays attention to the tombstone created in the eighteenth century, which is

located in the lapidary of the Museum in Smederevo. After reading and translating epitaph from (largely) German language, it can be concluded that the tombstone was dedicated to a man of Irish origin, most likely of military rank, who died in the German-speaking area in the 18th century.

Keywords: the 18th century, the Irish, the Habsburg Monarchy, “the wild geese”, soldiers, 1774.

Др Сеад ИБРИЋ

Београд

ibric.sead@gmail.com

НАТПИСИ НА ИСЛАМСКИМ НАДГРОБНИМ СПОМЕНИЦИМА У СМЕДЕРЕВУ

Сажетак: Тема овог рада су натписи на исламским надгробним споменицима-нишанима, који се налазе у лапидаријуму Музеја у Смедереву. Међу споменицима који се налазе у лапидаријуму овог музеја налази се и неколико исламских надгробних споменика-нишана од којих су осам са натписима, сачувани у целини или фрагментима. Поред тих осам нишана у овом музеју се налази и неколико турбана са муслиманских надгробних споменика, који су припадали мушкарцима. Ови ретки примерци исламске епиграфике у Смедереву потичу из периода турске владавине, која је у Смедереву, са краћим прекидима трајала од 1459. до 1867. године. У овом раду је дато критичко издање текста нишана, тако што је након слике нишана дата арабична и латинична транскрипција и на крају је текст натписа преведен на српски језик. Анализа садржаја натписа даје нам имена и титуле неколико муслимана из Смедерева, као и веровање и схватање везано за смрт.

Кључне речи: Смедерево, нишан, исламска епиграфика, 19. век

Увод

Смештено на десној обали Дунава, на месту где се река Језава улива у Дунав, Смедерево је последња престоница Србије у средњем веку (1430-1459). Турци Османлије су после тромесечне опсаде, по први пут заузели град 27. августа 1439. године, већ 15. августа 1444. године султан Мурат II је склопио мир са српским деспотом Ђурађом и вратио му Смедерево. Град је поново прешао у руке Турака Османлија, без борбе, 20. јуна 1459. године и до 1521. године биће центар веома значајног османског санџака. Иако је након турског освајања Београда

1521. године седиште Смедеревског санџака (*Livâ-i Semendire*) пренето у Београд, назив је остао исти. Поред геополитичког значаја, доласком дубровачких трговаца Смедерево постаје и важан трговачки центар. За кратко време град се развио и добио оријентални изглед.¹ Међутим, већ у другој половини XVI века, град ће по важности остати у сенци Београда. Тако ће са малим прекидима Смедерево бити пуних 408 година под турском влашћу. Турци Османлије су напустили Смедерево и предали кључеве српским властима 06. априла 1867. године.²

Најпознатији турски путописац Евлија Че-

¹ Опширније о оријенталном изгледу Смедерева у првим годинама турске владавине в.: Катић, С. и Поповић, Б. (2013). Смедеревска варош од 1459. године до краја 16. века, *Историјски часопис*, књ. LXII (2013), Београд, Историјски институт, 79-115; Катић, С. (2021). Исламски верски објекти у Смедеревској тврђави у првим годинама османске власти, *Свет средњовековних утврђења, градова и манастира, Омаж Марку Поповићу*, Посебна издања, књига 74, Археолошки институт, Београд и Град Београд-Омла-

динско позориште ДАДОВ, Београд, 69-79.

² Опширније о прошлости Смедерева за време турске владавине в.: Fotić, A. i Kiel, M. (2009). *Semendire, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, с. 36. İstanbul. 467-470.; Група аутора (1931). *Споменица петстогодишњице смедеревског града деспота Ђурђа Бранковића*, Београд; Павловић, А. (1988). *Смедерево и Европа 1381-1918*, Смедерево, Музеј у Смедереву; Петровић, Љ. (1922). *Град Смедерево у српској историји и књижевности I*, Панчево.

леби, када је прошао кроз овај крај, 1661. године, наводи да је Смедерево седиште санџакбега посебног санџака у будимском ејалету и да у њему бораве разни високи државни чиновници. Има свог кастелана (диздар) и три стотине војника градске посаде. То је град сазиан од тесаног камена. Он наводи да се у унутрашњости тврђаве налази једна џамија (и то султана Освајача), грађена у старом стилу, а у вароши двадесетчетири, од којих су џамија Царева, Шир-Мердова и Хаџи-Велијина. Ту постоје две медресе, које се зову Султанија и Ширмердија, десет мектеба за основну наставу и три текије. Нарочито је позната Гази Бали-бегова текија, која се налази у близини сат-куле. У Смедереву има само један хамам и зове се Кизларгин хамам, који се налази у тврђави, два трговачка хана, хиљаду кућа у тврђави и три хиљаде кућа у вароши, покривене ћеремитом и даскама, и три стотине дућана (Ћељеби, 1996, 311-314). Међутим, након бурних година и дешавања од краја XVII века до прве половине XIX века та оријентална слика Смедерева временом ће нестајати. Тако да ће, према опису смедеревске тврђаве од Августа Лангеа из 1853. године у овој тврђави остати настањен само један мали гарнизон, који се састојао од Турака, који су се бавили занатима. Они су живели у унутрашњости тврђаве, где су подигли лоше станове од дрвета, иловаче (ћерпича) и сламе (Павловић, 1964, 9).

Муслиманска гробља у Смедереву

Један од топонима у Смедереву, који говори о месту где је укопан један или више муслимана јесте Тулбе.³ Поуздано се зна да су се до краја XIX века на томе месту налазиле рушевине "турске богомоље", по којој је назван тај крај, на којем се данас налазе стари погони Концерна САРТИД. То се место касније користило као излетиште (Домазет, 2000, 156). У овом турбету, које се налазило поред пута за Београд, сахрањен је неки Гази Али-бег, о којем постоје различите предаје. Турбе се, по њему,

звало Гази Али-бегово. Поред тог турбета, у Смедереву се налази још једно турбе, које је уцртано на плановим Смедерева из XVIII века. Оно се налазило на потоку, који се уливао у Језаву. Локалитет се данас може ближе означити код Булине чесме испод Борка. Зграда овог турбета је уништена (Павловић, 1980, 203-204).

Говорећи о турским гробљима у Смедереву Леонтије Павловић каже да их је у разним временским периодима било на разним местима. Он, у наставку, наводи: *"Најстарије је било око Тулбета, на месту данашње Старе Железаре. Поред данашње Основне школе "Јован Јовановић Змај" нађени су турски нишани (надгробни споменици), исто као и на Редуту. На Калемегдану, пред Тврђавом, Турци су 1865/6. сасвим плитко и без сандука сахрањивали своје мртве..."* (Павловић, 1980, 292).

Кроз Смедерево, док је било под турском влашћу, прошло је много путописаца, који су га описали, сваки на свој начин. Неки од њих споменули су и гробља, поред којих су прошли. Ханс Дерншвам, који је кроз Смедерево прошао 1553. године каже: *"Пред градском капијом која води у варош, преко јарка је био један рђаво саграђен дрвен мост. Опште гробље протезало се далеко кроз поља, са каменом до камена, пошто Турци нису ископавали ни један костур* (Милетић, 2016, 82). Говорећи о гробљу у Смедереву Евлија Челеби каже: *"На западној страни шехера, на једном лаганом успону који доминира околином, налази се гробље Шехитлук, које се посећује."* Уједно, он даје податке о гробници, која се налази на удаљености од пола сата хода, на западној страни, према Београду на обали Дунава, на једном уздигнутом зараванку и каже да је то Бали-бегов гроб, који се посећује (Ћељеби, 1996, 314; Милетић, 2016, 90).

Нишани у Смедереву

Натписи на муслиманским надгробним споменицима-нишанима заузимају значајно место унутар исламске епиграфике. Јер, међу споменицима исламске епиграфике на оријен-

³ Израз *тулбе* или *турбе*, је назив за објекат саграђен на гробу. Реч *турбе* у арапском језику значи земља, тло где се копају умрли. Таква гробница је наткривена или ограђена (Ракалин, 1972, 539). *Турбе* је маузолеј или наткривена гробница (Škaljić, 2014, 577-578), у којој су

укопаване угледне, побожне и утицајне особе. Турбета се углавном налазе на гробљима, поред џамија или на месту погибје и смрти дотичне особе, а у једном турбету може бити укопано и више особа.

талним језицима, који су драгоцен извор за проучавање историје и културе у крајевима који су били под турском влашћу, највише је сачувано епитафа, који су исписани у прози и стиху.⁴

Једна од најобухватнијих дефиниција нишана је да су то "камени ступци различитих величина и облика. Обиљежавају гроб обично по два, један више главе, а други ниже ногу, и стоје на гробу најчешће сами, а којегдје и са сантрачем, четвртастим и дугуљастим тесаницима, који праве руб гроба у облику четворокута. Предњи је нишан или башлук увијек прилично већи од задњег. Мањи су нишани усађени изравно у тло, а они већи, тежи, којегдје су поради веће стабилности углављени у посебно и шире камено постоље у земљи" (Вејтић, 1953, 284).

У овом делу су дате слике и текст осам исламских надгробних споменика-нишана, који се налазе у Музеју у Смедереву и који су били доступни за израду овог рада. Ови нишани потичу са турског гробља, које се налазило у Смедереву, а које је заједно са џамијом и турбетом порушено 1867. године (Павловић, 1969, 90).

Оријенталиста Мехмед Муџезиновић 1972. године прочитао је и у веома кратким цртама навео текст неколико нишана (Павловић, 1972, 224-225), који су овде детаљно обрађени.

НИШАН БР. 1

Арабична транскрипција текста:

1. ред	هُوَ الْبَاقِي
2. ред	عَسَاكِرْ نِزَامِيَّةِ
3. ред	طُوبِجِي قَوْلِ اِغَاسِي
4. ред	طَرَبَزُونِي اِبْرَاهِيمِ
5. ред	اِفْتِدِيئِكَ رُوْحِيچُونِ
6. ред	رِضَاءِ لِّلَّهِ الْفَاتِحَةِ
7. ред	سَنَةِ ١٣٠٥

Латинична транскрипција текста:

1. ред	<i>Hüve'l-Bâkî</i>
--------	--------------------

2. ред	<i>Asâkiri-i Nizâmiyye</i>
3. ред	<i>Topçu Kolağası</i>
4. ред	<i>Trabzonî İbrâhîm</i>
5. ред	<i>Efendi'nin rûhiçün</i>
6. ред	<i>Ridâen lillâhi El-Fâtîha</i>
7. ред	<i>Sene 1305</i>

Превод текста⁵:

1. ред	<i>Он (Бог) је вечни!</i>
2. ред	<i>При Низамској војсци⁶</i>

4 Опширније в.: Mujezinović, M. (1998). *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, Sarajevo-Publishing.

5 Муџезиновић је овако превео овај натпис: "Он (Бог) је вечан. Кол-ага (заповедник) топчија редовне војске Трабезуни (из Трапезуната) Ибрахим-ефендија. За његову душу у име Бога проучи Фатиху. Година 1305."

(1887/88) Он наводи да је натпис овог нишана сачуван у целини и да му је одбијен турбан (Павловић, 1972, 224). Стање овог нишана и данас је исто, тј. натпис је сачуван у целини и недостаје му турбан, тј. врх углавног дела, који је у облику главе са капом.

6 *Низамска војска* је израз који се користио за регуларну војску у Османској држави, у којој су војници по

3. ред *Топцијски колага*
 4. ред *Трабзонац⁷ Ибрахим-*
 5. ред *Ефендија, за душу његову*
 6. ред *Ради задовољства Бога,*
Ел-Фатиха
 7. ред *1305. [1887/88.] године⁸*

НИШАН БР. 2

Арабична транскрипција текста:

1. ред ... خاندان
 2. ред ... احمد ادیب بك
 3. ред ... والده نيك یاقدی فرقت
 4. ред ... کیجه کوندوز انتباه دائم بکی
 5. ред ... ارجعی امرینه چون منقادا ...
 6. ред ... ایکویز سکسان سنه سنده کچدی در بقایه
 7. ред ... یا الله جلہ جلاله و یامستعین
 8. ред ... بالله تعالی
 9. ред ... روحیچون الفاتحة
 10. ред ... سنه ۱۲۸۰

Латинична транскрипција текста:

1. ред *Hânedân ...*
 2. ред *Ahmed Edîb Bey ...*
 3. ред *Vâldenîn yaktı fırkat ...*
 4. ред *Gece gündüz intibâh (?)*
dâim beni
 5. ред *İrc 'î emrine çün*
münkâden etti (?)
 6. ред *İkiyüz seksen senesinde geçti⁹*
(göçtü) dâr-i bekâya
 7. ред *Yâ Allâh celle celâluhu!*
Ve yâ müste'in
 8. ред *Billâhi Te 'âlâ*
 9. ред *Rûhiçün El-Fâtîha*
 10. ред *Sene 1280*

Превод текста¹⁰:

1. ред *Угледна породица ...*
 2. ред *Ахмед Едиб-бег ...¹¹*
 3. ред *Растанак/одлазак његове*
мајке сагоре га ...
 4. ред *Дано-ноћно, будним, трајно,*
учини га.
 5. ред *Наредби "Врати се"¹², зато*

први пут служили војни рок. Позната и као *низам*, ова војска је оформљена 1826. године. Сама реч *низам* значи *ред* и *поредак* (Devellioğlu, 2001, 41; Škaljić, 2014, 459).

⁷ Трабзон (тур. *Trabzon*) је град у источном делу Црноморске регије у Турској. Овај град је уједно и центар истоимене провинције. У историји је познат и као *Трапезунт* (Опширније о прошлости Трабзона в.: Lowry i Emecen, 2012, 296-301).

⁸ Хиџретска 1305. година одговара 1887/88. години по грегоријанском календару, тачније трајала је у периоду од 19.09.1887. до 06.09.1888. године.

⁹ Или "*göçtü*". У сваком случају значење је слично, јер у турском језику глагол "*gitmek*" значи "*отићи*", а гла-

гол "*göçmek*" значи "*одселити*".

¹⁰ Мујезиновић, вероватно, за натписе на овом нишану и нишану бр. 6, каже да су писани у стиху и ситно, због чега су нечитки (Павловић, 1972, 224).

¹¹ Поред тога што је на овом месту нишан поломљен, због чега су ова два реда текста непотпуна, може се закључити да је умрла особа, којој је овај надгробни споменик припадао, била из неке беговске и угледне породице, јер израз "*hânedân*" означава *династију* и *велику* и *угледну породицу*, која има дуге корене (Devellioğlu, 2001, 325).

¹² Израз *наредба "врати се"*, односи се на речи из Кур'ан, где се на крају 89. поглавља Ел-Фецр (Зора), каже: "*А ти, о души смирена, врати се Господару своме*

- што се она покорила
6. ред *Двеста осамдесете године*
кући вечности је отишла
(одселила)
7. ред *О Боже, Ти чија је моћ силна!*
И, о, ти, који помоћ толиш
8. ред *Од Узвишеног Бога*
9. ред *За душу њену Ел-Фатиху*
(проучи)
10. ред *1280. [1863/64.] године*¹³

НИШАН БР. 3

Арабична транскрипција текста:

1. ред ایمان ...
2. ред قلسون بحق
3. ред مستعان
4. ред المرحومة بدرهان
5. ред بنت دود
6. ред سنه ۱۲۸۷

Латинична транскрипција текста:

1. ред *Îmân ...*
2. ред *Kilsin bi-hakkın*
3. ред *Müste 'ân*
4. ред *El-merhûmetu Bedirhân*
5. ред *Bint Dâvûd*
6. ред *Sene 1287*

Превод текста¹⁴:

1. ред *Веровање ...*
2. ред *Нека (је) учини истински*
3. ред *Онај од кога се помоћ моли*
(Бог)
4. ред *Покојна Бедирхан*
5. ред *Ђерка Давудова*
6. ред *1287. [1870/71.] године*¹⁵

НИШАН БР. 4

Арабична транскрипција текста:

1. ред ... داربقايه جونكه رحلت اي ...
2. ред ترك اتدى ...
3. ред روضه جنت م ...
4. ред يده قبرنى حدا
5. ред المرحوم المغفور ابراهيم
6. ред ابن على بك روحچون
7. ред [۱۲]۴۶

задовољна, а и Он тобом задовољан, па уђи међу робове Моје, и уђи у Џеннет Мој!" (Prijevod Kur'ana, 2011, 593)

13 Хиџретска 1280. година одговара 1863/64. години по грегоријанском календару, тачније трајала је у периоду од 18.06.1863. до 05.06.1864. године.

14 За овај нишан Мујезиновић каже да је реч о фрагменту надгробног споменика са делимично оштеће-

ним натписом, због чега су прва два реда нејасна, а сачувани део текста он је превео на следећи начин: "Умрла Бедра, кћи Давуда. Година 1287." (1870/71) (Павловић, 1972, 224). Међутим, овде је име непотпуно прочитано.

15 Хиџретска 1287. година одговара 1870/71. години по грегоријанском календару, тачније трајала је у периоду од 03.04.1870. до 22.03.1871. године.

Латинична транскрипција текста:

1. ред ... *Dâr-ı bekâya çüinkü*
*rihlet et[ti]*¹⁶
2. ред *Terk etti ...*
3. ред *Ravda-i Cennet m ...*¹⁷
4. ред *Ede kabrini Hudâ*
5. ред *El-merhûm el-mağfûr İbrâh[îm]*
6. ред *İbn Ali Beğ rûhi[çün]*
7. ред *El-Fâtiha*
8. ред [12]46

2. ред *Иметак је напустио*
3. ред *За место боравка рајском*
баштом
4. ред *Нека Бог учини његов гроб.*
5. ред *Покојни и опроштени (нека је)*
Ибрахим
6. ред *Син Али-бегов, за душу његову*
7. ред *Ел-Фатиха*
8. ред *(12)46 [1830/31.] године*¹⁹

НИШАН БР. 5

Превод текста¹⁸:

1. ред *Кући вечности, зато што је*
отпутовао

Арабична транскрипција текста:

1. ред هوالباقى
2. ред علامتدن مرادم انجق
3. ред دعادر بوكون بگا
4. ред ايسه يارين سگادر
5. ред المرحوم المغفور

16 Или *ey[ledi]*. На овом месту је нишан поломљен и текст није потпун.

17 Следећа реч почиње са словом "м", тако да се из контекста може закључити да је у питању реч која означава место боравка, као што је *mesken*, *tekân* или *te'vâ*, али не може се прецизно казати која је реч употребљена, јер је на овом месту нишан поломљен и текст није потпун.

18 Муџезиновић је превео само један део овог натписа: "Умрли и покојни Ибрахим, син Али-бега. За његову

душу проучи Фатиху. Година 1246." (1830/31) (Павловић, 1972, 224). Узимајући у обзир да је овај нишан поломљен на два дела, за други, горњи, део овог нишана Муџезиновић каже да је реч о сачуваном делу текста "из кога се може прочитати само да аутор натписа жели да покојник доспе у рај" (Павловић, 1972, 224).

19 Хиџретска 1246. година одговара 1830/31. години по грегоријанском календару, тачније трајала је у периоду од 22.06.1830. до 11.06.1831. године.

6. ред يوسف اغا بن علمدار (?)
7. ред اغاروحچيون

Латинична транскрипција текста:

1. ред *Hüve'l-Bâkî*
2. ред *Alâmetten murâdım ancak*
3. ред *Du 'âdır, bugün bana*
4. ред *İse yarın sanadır*
5. ред *El-merhûm el-mağfûr*
6. ред *Yûsuf Ağa ibn Alemdâr-(?)*
7. ред *Ağa rûhiçün*

Превод текста²⁰:

1. ред Он (Бог) је вечни
2. ред Обележавањем (гроба) моја
 жеља само
3. ред Је молитва, данас за мене
4. ред Ако је, сутра ће бити за тебе
5. ред Покојни, опроштени (нека је)
6. ред Јусуф-ага син Алемдар-
7. ред Аге, за његову душу ...

НИШАН БР. 6²¹

Арабична транскрипција текста:

1. ред هو الخلاق الباقي

Транскрипција текста:

1. ред *Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî*

Превод текста:

1. ред Он (Бог) је Створитељ Вечни!

20 Узимајући у обзир да је и овај нишан поломљен на два дела, за први, горњи, део овог нишана Муџезинов вић каже да је сачуван само почетак са инвокацијом: "Он (Бог) је вечан. Од посете гробу сврха је дова" (молитва за умрлог)..." (Павловић, 1972, 225) Док је други, доњи, део натписа на нишану прочитао овако: "Данас сам ја оно-што ћеш ти бити сутра. Умрли и покојни Јусуф-ага син алемдара (бајрактара) Хусеин-аге. За његову душу проучи Фатиху." Иако није наведена година, Муџезиновић сматра да је и овај нишан из XIX века (Павловић, 1972, 224). Међутим, уколико није у питању неки сасвим други нишан, на којег се, приликом припреме овог рада, није наишло, онда се у овом преводу налазе грешке и то код реченице: "Данас сам ја оно-што ћеш ти бити сутра" и код имена оца Јусуф-агиног, које је погрешно прочитано као "алемдар Хусеин-ага", јер се име Хусеин не налази на овом натпису.

21 На овом нишану налази се текст исписан у 8 редова. Међутим, текст натписа је нечитак и нејасан, осим у првом реду. Отежано је рашчитавање текста, који се налази у средини, јер је од дна до врха, вертикално, текст у средини доста излизан, због чега је тешко схватити смисао текста и повезати неколико речи, које су читке, на почетку и крају редова. На основу речи "târih" (хронограм, датум), која је задња реч у 8. реду, може се доћи до закључка да је у питању хронограм, где је нумеролошком вредношћу арапских слова, која сачињавају одређену реч или реченицу у овом тексту, исказан датум смрти особе, којој и припада овај нишан. Поред тога, нишан је поломљен на дну, тако да недостаје најмање један ред, у којем би се могло наћи име умрле особе или датум смрти. Према облику, велика је вероватноћа да нишан припада женској особи, али пошто се није успело доћи до неког другог податка којим би се поткрепила та тврдња, тај податак остаће непознат.

НИШАН БР. 7

Арабична транскрипција текста:

1. ред هو
2. ред الخلاق الباقي

Латинична транскрипција текста:

1. ред *Hû(ve)*
2. ред *El-Hallâku'l-Bâki*

Превод текста²²:

1. ред Он (Бог) је
2. ред Створитељ Вечни

НИШАН БР. 8

Арабична транскрипција текста:

1. ред هو الباقي
2. ред قد انتقل

Латинична транскрипција текста:

1. ред *Hüve'l-[Bâki]*
2. ред *Kad inte[kale] ...*²³

Превод текста:

1. ред Он (Бог) је [вечни]
2. ред Доиста је преселио/ла ...

Садржај нишана у Смедереву

Исламски надгробни споменици-нишани, који се налазе у лапидаријуму Музеја у Смедереву, а који су обрађени у овом раду, колико нам је познато једини су сачувани у Смедереву. Ови нишани су, углавном сачувани у деловима (2, 3, 4, 5, 6, 7 и 8), осим једног нишана (1), чији је текст потпун.

Од укупно осам нишана, њих четири садржи годину смрти покојника (1, 2, 3 и 4). Сви нишани на којима је наведена година потичу из XIX века. Код остала четири нишана (5, 6, 7 и 8), део у којем се налази тај податак недостаје, јер су ти нишани поломљени. Узимајући у обзир да је у османској држави у употреби био углавном хиџретски календар (*hicrî*) и на нишанима из Смедерева, који садрже годину смрти покојника, коришћен је тај календар.

Од ових осам нишана, са сигурношћу можемо казати да три припадају мушкарцима (1, 4 и 5), три женама (2, 3 и 7), док је код два нишана пол особе непознат (6 и 8).

22 За овај горњи део од нишана, који готово цео недостаје, Муџезиновић сматра да је реч о делу женског нишана, где се може прочитати само иноквација: "Он (Бог) је вечан" (Павловић, 1972, 224).

23 Овај део натписа је на арапском језику и значи

"доиста је преселио/прешао..." У наставку, углавном, стоји "са овога света на други свет." Израз "kad", у случају када дође пре глагола, потврђује радњу и оснажује значење. Постоје исти или слични натписи, нпр: Berk, 2006, 484 и 515.

Од звања и титула спомињу се: *топцијски колага*²⁴ (1), *ефендија*²⁵ (1), *бег*²⁶ (2, 4) и *ага*²⁷ (5).

Мушка имена на нишанима су: *Ибрахим* (1, 4), *Ахмед Едиб* (2), *Давуд* (3), *Али* (4) и *Јусуф* (5), док се од женских имена спомиње само једно име, и то: *Бедирхан* (3). Израз *Алемдар* (5) може се користити и као властито мушко име и као титула.²⁸

Само на једном нишану (1) наведено је географско порекло покојника, тј. демоним, и то Трабзонац (*Trabzonî*).

Натписи исламских надгробних споменика углавном садрже поруке о пролазности овог света, а то је пре свега наглашено у самом почетку где се изразом "*Hüve'l-Bâkî*" (1, 5, 6, 7 и 8) шаље порука да је само Бог вечан, а да је све остало пролазно. Уједно, у тим натписима се налазе изрази којим се од посетиоца гроба и пролазника, тражи да се замоле Богу за душу покојника.²⁹ Углавном је то молба да се за његову/њену душу рецитије почетно поглавље из муслиманске свете књиге Кур'ана, а то поглавље је *Ел-Фатиха* тј. *Фатиха* (1, 2 и 4). Реч је о најважнијем, првом и уводном поглављу у Кур'ану.³⁰

Поред тога, на нишанима се налазе поруке, којим се посетилац гроба или пролазник позива на молитву, јер ће то у будућности и самом посетиоцу бити потребно и то на начин: *Обележавањем (гроба) моја жеља само је молитва, данас за мене ако је, сутра ће бити за тебе* (5).. Нишани са истим или сличним текстом могу се наћи на подручју целе османске државе.³¹

ЛИТЕРАТУРА

Bejtić, A. (1953). Spomenici osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 3-4, Sarajevo, Orijentalni institut u Sarajevu.

Berk, S. (2006). *Zeytinburnu'nun Tarihi Mezar Taşları-Zamanı Aşan Taşlar*, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları: 7.

Čelebi, E. (1996). *Putopis-Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Preveo, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović, Sarajevo, Sarajevo-Publishing.

Devellioğlu, F. (2001). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitabevi.

Домазет, В. С. (2000). *Смедерево сликано сећањем*, Смедерево, "Радојковић".

Fotić, A. i Kiel, M. (2009). Semendire, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, с. 36, İstanbul, 467-470.

Група аутора (1931). *Споменица петстогодишњице смедеревског града деспота Бурђа Бранковића*, Београд.

İbrić, S. (2019). *Novi Pazar ve Çevresinde Bulunan Osmanlı Kitabeleri*, Doktora tezi, Sarajevo, International Burch University.

Ибрић, С. (2021). Трагови исламске епиграфике у Пироту. *Пиротски зборник*, бр. 46, Пирот, Народна библиотека Пирот, 99-117.

Катић, С. (2021). Исламски верски објекти у Смедеревској тврђави у првим годинама османске власти. *Свет средњовековних утврђења, градова и манастира, Омаж Марку Поповићу*, Посебна издања, књига 74, Археолошки институт, Београд и Град Београд-Омладинско позориште ДАДОВ, Београд, 69-79.

24 Овај израз састављен је од две турске речи: *kol* (крило, део војске и страна) и *aga*. Реч *колага* је војни чин у османској војсци, који означава крилника у време јањичара. Касније тај израз се користи за официра нижег од бимбаше, а вишег од јузбаше, капетана I класе (Škaljić, 2014, 395).

25 *Ефендија* значи господин и додаје се иза личног имена. Уједно се користи и као титула за муслиманског свештеника или верски образованог муслимана (Škaljić, 2014, 246-247).

26 Реч *бег* значи племић, *господин* и *господар*. Овај израз се користи као титула за племиће и угледне особе (Škaljić, 2014, 122).

27 Реч *ага* је војна и цивилна титула и почасни наслов за онога ко не припада племству и интелигенцији, а означава *газду, велепоседника и добро стојећу особу*

(Škaljić, 2014, 70).

28 *Алемдар* значи *бајрактар* и *заставник* (Škaljić, 2014, 84).

29 Опширније о томе в.: İbrić S. (2019). *Novi Pazar ve Çevresinde Bulunan Osmanlı Kitabeleri*, Doktora tezi, Sarajevo, International Burch University.

30 Превод овог поглавља гласи: "*У име Аллага, Милостивог, Самилосног! Тебе, Аллага, Господара свјетова, хвалимо, Милостивог, Самилосног, Владара Дана судњег, Теби се клањамо и од Тебе помоћ тражимо! Упути нас на Прави пут, на Пут оних којима си милост Своју даровао, а не оних који су против себе срџбу изазвали, нити оних који су залутали!*" (Prijevod Kur'ana, 2011, 1)

31 Нпр в.: Berk, 2006, 54.; Ибрић, 2021, 104-108.

Катић, С. и Поповић, Б. (2013). Смедеревска варош од 1459. године до краја 16. века. *Историјски часопис*, књ. LXII (2013), Београд, Историјски институт, 79-115.

Lowry, W.H. & Emecen, F. (2012). Trabzon, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, с. 41, İstanbul, 296-301.

Милетић М., Г. (2016). Смедерево и околина у путописима страних путописаца 15, 16. и 17. века, *Смедеревски зборник*, бр. 5, Смедерево, Музеј у Смедереву, 75-98.

Mujezinović, M. (1998). *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, Sarajevo-Publishing.

Павловић, Л. (1980). *Историја Смедерева у речи и слици*, Смедерево, Музеј у Смедереву.

Павловић, Л. (1972). *Музеј и споменици културе Смедерева*, Смедерево, Музеј у Смедереву.

Павловић, Л. (1988). *Смедерево и Европа 1381-1918*, Смедерево, Музеј у Смедереву.

Павловић, Л. (1969). *Смедерево у XIX веку*, Посебно издање књ. 6, Смедерево, Народни музеј Смедерево.

Павловић, Л. (1964). Прилог изучавања историје старог Смедерева са околином, *Неки споменици културе-Осврти и запажања*, III, Смедерево, Народни музеј Смедерево.

Pakalın, M.Z. (1972). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, с. III, İstanbul, MEB.

Prijevod Kur'ana (2011). Preveo Besim Korkut, Novi Pazar, El-Kelimeh.

Škaljić, A. (2014). *Turcizmi u našem jeziku*, Sarajevo, Karika.

Summary

Sead Ibrić

INSCRIPTIONS ON ISLAMIC TOMBSTONES IN SMEDEREVO

The subject of this work are inscriptions on Islamic tombstones-*nišan*, located in the lapidarium of the Museum in Smederevo. Among the monuments located in the museum's lapidarium are several Islamic tombstones- *nišan* eight of them are inscriptions, preserved in whole or in fragments. In addition to these eight tombstones (*nišan*), the museum also features several turbans from Muslim tombstones belonging to men. These rare copies of the Islamic epigraph in Smederevo date back to the period of Turkish empire, which lasted in Smederevo with short terminations from 1459 to 1867. This work comprises analysis of given critical edition of the text of the tombstones (*nišan*), by showing Arabic and Latin transcription after the picture, and the end the inscription text translated into Serbian. Analysis of the contents of the inscriptions gives us the names and titles of several Muslims from Smederevo, as well as belief and understanding regarding death.

Key words: Smederevo, tombstone (*nišan*), Islamic epigraphy, 19th century

Јелена М. ВУКЧЕВИЋ

Музејска збирка, Народни универзитет Трстеник
jelenavukcevic@yahoo.com

НАДГРОБНИ НАТПИС КОНСТАНТИНА ПОПОВИЋА ИЗ МУЗЕЈА У СМЕДЕРЕВУ (1849)*

Сажетак: У раду се анализира надгробни натпис Константина Поповића из 1849. године који се налази у лапидаријуму Народног музеја у Смедереву. Састоји се из 22 реда који дају име и презиме покојника, дан, месец, годину и узрок његове смрти, као и место упокојења.

Кључне речи: колера, Смедерево, надгробни натпис, Вршац, купац, трговац, трговина, Револуција 1848/49.

Надгробник Константина Поповића из 1849. године налази се данас у лапидаријуму Музеја у Смедереву.¹ Пренет је са смедеревског гробља, где је лежао изваљен из лежишта.²

Надгробник није у целости сачуван. Његова очувана висина је 96 цм, највећа ширина 44 цм, а дебљина 10 цм. Ове димензије се не поклапају са онима које доставља Л. Павловић, 131 цм висине и 45 цм ширине, што нас наводи на закључак да је 1969. године надгробник највероватније имао и крст висине 35 цм који до данас није сачуван. Споменик је израђен од мермера у некој од радионица у данашњој Војводини. Слични надгробници се проналазе широм Баната, као и другде на простору Војводине, али и у Земуну и Београду.

Надгробни натпис се састоји од 22 реда (сл. 1), чија дужина прати ширину споменика. Од тога, првих 17 редова представљају стихове родољубивог садржаја и лирског призвука (сл. 2), док се на дну, у пет редова, налазе основни подаци о упокојеном лицу (сл. 3). Висина уклеса-

них слова је уједначена, осим у деветнаестом реду, где је име и презиме покојника истакнуто словима већих димензија.

Надгробни натпис, у тумачењу ауторке истраживања, гласи:

С оне стране ладна Дунава

|2| у Банату плодносно равном

|3| Преминуше мои мили дани

|4| Горке судбе милога мы рода

|5| И столѣтни нападаиа тужни

|6| Густи облак постиже мене

|7| У пролетном возраста пуполку

|8| Те догони у праѣдску земљу

|9| Ево м' сада у наручя твоя

|10| Ах Србию моя мила маико

|11| Више с тобом раставити нећу

|12| Шили поздрав старои моиои маики

|13| А далѣкои браћи и сестрама

|14| Име езык и олтар нек любе

|15| Ко аманет ѿ бога им дани

|16| Да би им се указало сунце

|17| Иарко сунце болѣ Будућности

* Ауторка се захваљује Дејану С. Радисављевићу, који јој је скренуо пажњу на овај надгробник.

1 Нешто више о самом Музеју:

<https://www.mus.org.rs/o-muzeju/osnovna-izlozbenarostavka/> (приступљено 5. 1. 2022.)

2 Надгробник је први пут публикован 1969. године, у: Леонтије Павловић, *Смедерево у XIX веку: Занимања, имовина и зарада становника према пописима 1833.*

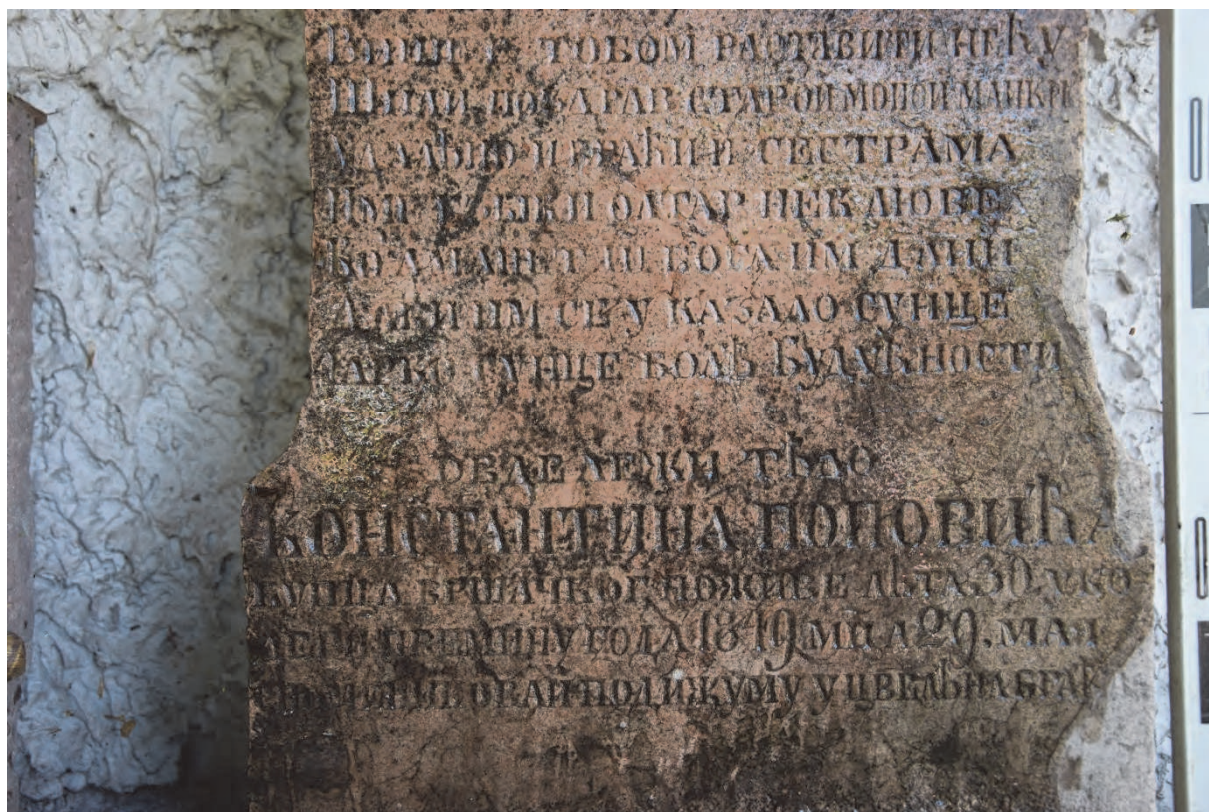
и 1862/3. године. Архивски подаци са коментарима (са 38 фотографија и цртежа), Смедерево 1969, 39. Павловић се у овом делу није бавио дубљом анализом садржаја, већ је дао прилично тачно читање надгробног натписа, као и нека појашњења о овом родољубивом епитафу. Није позната година када је споменик пренет у лапидаријум Музеја у Смедереву, али се то свакако догодило пре 1969. године.

Сл. 1. Надгробни натпис Константина Поповића (1849), Музеј у Смедереву (фото Д. Булић и Д. Радисављевић).

Сл. 2. Надгробни натпис Константина Поповића (1849), Музеј у Смедереву, детаљ (фото Д. Булић и Д. Радисављевић).

Сл. 3. Надгробни натпис Константина Поповића (1849), Музеј у Смедереву, детаљ (фото Д. Булић и Д. Радисављевић).

- [18] Овде лежи т'бло
 [19] КОНСТАНТИНА ПОПОВИЋА
 [20] купца вршачког. Поживе л'џта 30. у ко-
 [21] лере премину года 1849.
 м(есе)ца 29. мая
 [22] Споменик оваи подижу му
 уцв'лена браћа.

Оно што се прво примећује су правопис и језик. У својој основи правопис је предвуковски, односно славеносрпски, али, такође, поседује и извесне елементе Вуковог правописа. Језик натписа је народни, са славеносрпским приме-сама.

Важна карактеристика овог епитафа јесу његове лирске црте. Битно је истаћи да је настао у једном специфичном историјском тренутку, односно у јеку револуционарних борби које су широм Европе отпочеле 1848. године, а које су се прелиле и преко граница Аустрије. Наиме, након две Велике сеобе Срба 1690. и 1739. године, и вековних континуираних миграција српског живља са територије Османског царства, српски елемент северно од Саве и Дунава, због своје бројности, постаје снага на коју је требало обратити пажњу. Срби су свој правни положај заснивали на Леополдовим привилегијама из 1690. и 1699. године.³ Међутим, те привилегије су им више пута ограничаване и оспораване разним декретима, деклараторијумима и регуламентима.⁴ И поред тога што је Револуција 1848. године у Европи почела као социјална и економска, у етнички шароликој и хетерогеној Хабзбуршкој монархији добила је национални карактер. То је неминуовно довело до српско-мађарских сукоба, који су посебно ескалирали након Мајске скупштине 1848. године. Новембра месеца 1849. године, на основу одлуке аустријског цара Франца Јозефа I (1848-1916), формирано је „Војводство Србија и Тамишки Банат“ са седиштем у Темишвару. Ова посебна крунска област трајала је до 1860. године, када је и укинута. Највећи део територије „Српске Војводи-

не“ обухватао је како простор Баната и Бачке, прикључен касније хабзбуршкој Угарској, тако и Срем који је накнадно припојен Славонији.⁵

Управо се ови револуционарни догађаји и осликавају у првих 17 редова надгробног натписа Константина Поповића, који почиње стиховима - „С оне стране ладна Дунава / у Банату плодносно равном / Преминуше мои мили дани“. Како је натпис највероватније клесан у Смедереву, јужно од Дунава, то нам говори да је упокојени Константин, трговац (купац) из Вршца, рођен 1819. године, миле дане свог детињства провео у равном Банату, северно од споменуте реке. Међутим, у револуционарним догађањима српског народа - „Горке судбе милога мы рода“, који су били последица њихове деценијске борбе - „И столѣтни нападаија тужни“ да сачува свој језик, веру, традицију и обичаје, Константин Поповић се у цвету младости - „У пролетном возраста пуполку“ нашао у српско-мађарским борбама - „Густи облак постиже мене“.

Константин Поповић је највероватније услед борби и ратних сукоба прешао из Вршца у Смедерево, у земљу својих предака - „Те догони у праџдску земљу“. Важна је, такође, истаћи и свест коју су имали наручиоци епитафа, сматрајући Смедерево делом своје прадедовске српске земље, а у контексту борбе 1848/49. године, која је управо вођена са циљем остварења националних тежњи Срба у Аустрији. Редови 9, 10 и 11- „Ево м' сада у наручя твоя / Ах Србио моя мила маико / Више с тобом раставити нећу“ осликавају Смедерево, као део „миле мајке Србије“ која представља место вечног почивалишта Константина Поповића. Од Србије тражи и да му поздрави преостале чланове породице: стару мајку, браћу и сестре који су далеко - „Шили поздрав старои моиои маики / А далџкои браћи и сестрама“. На основу тога можемо претпоставити да Константинов отац највероватније није био жив у тренутку клесања натписа, те да би и он свакако био побројан међу осталим члановима породице. Такође,

3 Срби су Леополдовим привилегијама из 1690. и 1699. године добили верске слободе, а признати су и као једна од нација у саставу Хабзбуршке монархије, *Natio Rasciana*, док им је, такође, обећано и право на територијалну аутономију у виду посебног војводства: Александар Саша Гајић, *Геополитички положај*

Војводине: Историјска перспектива, Култура полиса, број XV, Нови Сад 2018, 9.

4 Зоран Стевановић, *Војводство Србија и Тамишки Банат (1849-1861)*, Нови Сад: Архив Војводине 2014, 16.

5 Гајић, *Геополитички положај Војводине*, 9.

може се закључити да К. Поповић није био ожењен у време смрти, с обзиром на то да се у натпису не бележи ни његова супруга.

Посебно је занимљив део натписа од 14. до 17. реда, који се може двојако тумачити. У њему Константин Поповић оставља аманет - „*Ко аманет ѿ бога им дани*“ далекој браћи и сестрама. Међутим, није јасно да ли се тај аманет односи на његове најближе крвне сроднике, у овом случају браћу и сестре, или, пак, на *браћу и сестре* по нацији, односно на Србе и Српкиње са обе стране Дунава. Како год схватили овај део Константиновог натписа, мада нам се друга опција чини вероватнијом, јасно је да им поручује да чувају српско име, језик и веру - *Име езык и олтар нек любе*, јер ће само тако имати бољу, светлију и просперитетнију будућност - „*Да би им се указало сунце / Иарко сунце болъ Будућности*“.

Нажалост, није познато ко је аутор ових изузетно потресних родољубивих стихова. Постоји извесна могућност да су их написала Константинова „*уцвѣлена браћа*“, или неко, данас непознато, лице блиско породици преминулог.

О Константину Поповићу, упокојеном лицу коме су „*уцвѣлена браћа*“ подигла надгробно обележје, основне биографске податке дознајемо из последњих пет редова натписа - „*Овде лежи тѣло / КОНСТАНТИНА ПОПОВИЋА / купца вршачког. Поживе лѣта 30. у ко / лере премину года 1849. м(есе)ца 29. мая / Споменик оваи подижу му / уцвѣлена браћа*“.

У питању је, дакле, трговац Константин Поповић, нежењен, родом из Вршца, који се упокојио 29. маја⁶ 1849. у тридесетој години свог живота, од последица колере.

Нажалост, матичне књиге умрлих у Смедереву за период од 1849. до 1852. су „бесповратно уништене током Другог светског рата“, те нешто више података о смрти Константина

Поповића нисмо могли прибавити.⁷ Вредно је истаћи да у првој половини 19. века фамилијарна презимена, најчешће настала по имену оца породице, и даље нису била толико честа.⁸ На основу податка из натписа закључује се да је Константин имао тридесет година када се упокојио, те да је рођен 1819. године у породици која је већ имала формиран патроним Поповић, што упућује на претпоставку да је у питању свештеничка породица, односно да су Константинов отац, или можда даљи преци, били свештена лица. На основу тога, може се, такође, изнети претпоставка да је ова породица дакако припадала вишем друштвеном слоју, чиме се објашњава како квалитетно исклесан и скуп надгробник од ружичастог мермера, тако и веома поетичан садржај епитафа. На повољно имовинско стање упућује и податак да се К. Поповић бавио трговином, те би се у том контексту Смедерево могло посматрати и као једно од места његових трговачких активности. Наиме, у првој половини 19. века овај град је био важно трговачко стециште, на граници према Аустрији, доста живље неголи, на пример, тадашња српска престоница Крагујевац.⁹ У Пописној књизи вароши Смедерево у 1862/3. бележи се, међу другим занимањима, и 185 трговаца, 17 кафеција, 6 учитеља, по један лекар и инжињер и 115 чиновника.¹⁰

Из натписа сазнајемо да је К. Поповићу преминуо од последица колере. У питању је заразна болест коју узрокују санитарно неисправна вода и нечиста храна,¹¹ што говори да је Константин морао једно време да борави у санитарно нечистим и хигијенски веома лошим условима, те да је конзумирао воду и храну изразито лошег квалитета. Ово нас упућује на могућност да је боравио у близини луке и да су његови трговачки послови могли бити везани за извоз према Аустрији.

6 По старом календару.

7 <https://arhiv.org.rs/zbirke/матичне-књиге-смедерево/> (приступљено 5. 1. 2022.)

8 У Списку процењених кућа и башча у Смедереву из 1833. године, од 207 кућа, само код њих 14 је наведено презиме по оцу, али у овом Списку, нажалост, нема ни једног Поповића, нити једног Константина кога бисмо могли довести у везу са личношћу којом се ово истраживање бави, па можемо с опрезом да закључимо да породица Константина Поповића није у Смедереву имала никакве поседе у смислу трговинске радње, те да су у то време највероватније пословали у

Вршцу. Такође, ако су и имали неких канцеларија у Смедереву, највероватније су биле рентиране и налазиле су се у близини луке Смедерево. Види у: Павловић, *Смедерево*, 25 – 33.

9 Павловић, *Смедерево*, 37.

10 Исти, 38.

11 Колера је акутна инфекција танких црева коју узрокују неке врсте бактерије *Vibrio cholera*. Карактеристична је по томе што изазива дијареје које трају по пар дана, повраћања, грчеве у мишићима, дехидрацију и колапс.

Илустрације ради, наводимо информације о епидемији колере из 1911. која је погодила Београд и Смедерево. *Мали журнал*, београдски дневни лист, у броју од 27. септембра 1911. године, под насловом „Колерна комисија“ доноси питорескне податке о томе како су санитарно изгледали Бара Венеција и Савско пристаниште, делови Београда.¹² Наводе се, као вероватни извори колере, велики проблеми са непрописним одлагањем кућног, фекалног и другог отпада и неодговарајући услови за вршење нужде у импровизованим дрвеним нужницама које су користили морнари и други радници на Савском пристаништу. Није тешко замислити како је онда могла изгледати ситуација са великом епидемијом колере, која се догодила у Смедереву више од шест деценија раније, а којој је подлегао Константин Поповић. У истом броју *Малог журнала*, на страни 3, под насловом „Колера у Смедереву. Три смртна случаја“ саопштава се да су у насељу Годомин, недалеко од Смедерева, од колере преминула три радника.

Библиографија:

Извори:

Мали журнал, број 272, година XVIII, уторак, 27. септембар 1911. године.

Литература:

Гајић А. С. 2018, *Геополитички положај Војводине: Историјска перспектива*, Култура пописа XV, Нови Сад.

Павловић Л. 1969, *Смедерево у XIX веку: Занимања, имовина и зарада становника према пописима 1833. и 1862/3. године*. Архивски подаци са коментарима (са 38 фотографија и цртежа), Смедерево.

Стевановић З. 2014, *Војводство Србија и Тамишки Банат (1849-1861)*, Нови Сад: Архив Војводине.

Електронски извори:

<https://arhiv.org.rs/zbirke/матичне-књиге-смедерево/>

<https://www.mus.org.rs/o-muzeju/osnovna-izlozbeno-postavka/>

Summary

Jelena M. Vukčević

THE TOMBSTONE INSCRIPTION OF KONSTANTIN POPOVIĆ FROM THE MUSEUM IN SMEDEREVO (1849)

The paper analyzes the tombstone inscription of Konstantin Popović from 1849, which is located in the lapidary of the Museum in Smederevo. It consist of 22 lines in which the name and surname of the deceased are recorded, day, month, year and cause of his death, as well as the place where he was buried.

Key words: cholera, tombstone inscription, Smederevo, Vršac, merchant, trade, Revolution 1848/49.

¹² *Мали журнал*, број 272, година XVIII, уторак, 27. септембар 1911. године, 2.

930.2:003.071(497.11)"17/18"
 271.222(497.11)-523.6"17/18"
 726:27-523.5/.6(497.11)"17/18"
 COBISS.SR-ID 56711177
 Примљено: 16.11.2021.
 Прихваћено: 01.12.2021.

Небојша ЂОКИЋ

Српски научни центар, Београд

Оливера ДУМИЋ

Српски научни центар, Београд

НАТПИСИ У МАНАСТИРУ ДРАЧА КОД КРАГУЈЕВЦА

Апстракт: У раду су, поред историје манастира Драче, представљени и натписи уочени на зидовима овог сакралног здања. Захваљујући сачуваним изворима дата је релативно поуздана историја манастира у XVIII и XIX веку.

Кључне речи: манастир, Драча, Османско царство, Србија, Шумадија, Српска православна црква, Крагујевац

Фото 1 - Манастир Драча, поглед са југозапада (фото А. Фостиков)

Манастир Драча се у османским дефтерима јавља као манастир Св. Николе код села Драчице у нахији Лепеници.¹ Према Смедеревском дефтеру из 1572/73. године давао је обавезе од 200 акчи и припадао је султановом хасу. Пред крај XVI века у манастиру је пописан један монах са истим давањем.² Најстарији српски писани податак о овом манастиру сачуван

је у Врдничком поменику с краја XVI или почетка XVII века. У њему се, поред многих других насеља и манастира, спомиње и манастир Драча.³ Манастир је вероватно опустео у време Велике сеобе крајем XVII века.

Без обзира на то што се манастир први пут помиње у изворима тек од краја XVI века, сматрамо да је извесно саграђен у средњем веку. Према начину градње и плану основе сличан је низу манастирских цркава у Поморављу и Шумадији, као што су, између осталих, Грнчарица, Миљков манастир и Прерадовац. Реч је храмовима који имају основу упрошћеног трконхоса са куполом над наосом. Њихови пропорционални односи су врло слични, премда им се димензије разликују, али не битно. Једна од најјужнијих цркава овог типа је Свети Петар и Павле у Подгорцу код Ражња. Пошто се неке од њих јављају већ у првим османским дефтерима, попут Миљков манастир 1467. године, са великом вероватноћом можемо их датовати у сам почетак XV века, односно у прву половину владавине кнеза/деспота Стефана Лазаревића (кнез 1393-1402, деспот 1402-1427). По свему

1 О манастиру Драчи, са старијом литературом, видети у: Небојша Ђокић, Оливера Думић, *Манастир Драча*, Каленић бр. 2 за 2012, 32 – 36 и Небојша Ђокић, Оливера Думић, *Прилог историји манастира Драче*, Гласник – Службени лист Српске православне

цркве бр. 9/септембар 2012, 272 – 277.

2 Олга Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју пећке патријаршије до 1683. године*, Београд, 1984, 95
 3 Стојан Новаковић, *Српски поменици XV – XVIII века*, Глас СКА XLII, Београд, 132

судећи оригинални храмови нису имали припрате, па сматрамо да су првобитно били намењени да буду гробне цркве ктитора, а да су касније претворене у манастире, када су им призидане и припрате.

У Најперговом попису из 1718. године Драча се јавља као насељено село (Draze), али се поред села не спомиње манастир, за разлику од села Дивостина уз које се бележи и истоимени манастир.⁴ Међутим, свештеник Јосиф, који се 1734. године јавља у манастиру Раковици, бар од 1726, ако не и раније, па до 1730. године учио је у манастиру Драчи, у којем га је 1730. године рукоположио у свештеника ваљевски епископ Доситеј Николић.⁵ Као делегат свештенства из Крагујевца и околине 1731. године, на црквено-народном сабору у Сремским Карловцима, био је присутан и игуман Леонтије, старшина манастира Драче. По подацима из једног пописа из новембра 1735. године село Драча је имало 12 домова, али се не спомиње манастир.⁶

Постанак манастира Драче народно предање доводи у везу са светогорским испосником монахом Јовом (из XIV или XV века). Као подвижник неко време је живео и умро на територији села Прекопече. На самрти је оставио аманет да се његово тело пренесе у Свету Гору и тамо сахрани. Извршиоци његовог захтева ставе његово тело на кола и крену за Свету Гору. Кола су ишла све до места на коме се сада налази манастир Драча, „ту се укочила и даље нису могла да наставе пут. Ту је и сахрањен, а на том месту је подигнута црква и формиран манастир”.⁷

Другу верзију народног предања забележио је Михајло Борђевић Брка из Драче, у своме рукопису „Историја о Драчи”,⁸ у коме се каже да је Станиша Марковић Млатишума, као оберкапетан крагујевачки, наредио да се кости

монаха Јова (из XIV века) „који је живео и сахрањен у Прекопечи, пренесу на место које је он одредио за подизање цркве. Народно предање каже: да су они, који су носили ковчег са костима, уморивши се спустили га на месту, где се сада црква налази и убедили Станишу да ту цркву подиже. Он је по њиховој жељи и поступио. Кажу да је његова намера била да цркву подигне за читав километар јужније, од места где се црква данас налази. За подизање цркве у Драчи он је употребио материјал од порушене цркве у Прекопечи. А неки кажу да је нешто материјала узето из села Суморовца, од неке порушене цркве.”⁹

Постоји још једна верзија ове легенде, коју је забележио и објавио Јосиф Веселић. Према њој, првобитни манастир био је сазидан у рогојевачком потоку, иза планине Богосављевице, па су га Турци порушили, а Станиша Млатишума је искористио материјал са његових рушевина и сазидао садашњи манастир у Драчи.¹⁰

Сачувано је и четврто предање: „За владе Немаца седео је у Крагујевцу обор – капетан, Станиша Млатишума. Човек овај, кажу, бејаше веома богат; имаћаје једанаест џакова блага и три сина па сва три луда. Млатишума рече овако: да оставим оволико големо благо лудим синовима никакве вајде нећу учинити; потрошиће га све, па ће опет остати без ничега, знам шта ћу учинити. Настаће, бојим се, зла времена; тешко ће бити градити цркве и манастире а народ ће без тога заборавити своју веру, него ево хоћу да начиним цркву и озидам Драчу од Спасова дне до св. Томе. Тако је постала Драча.”¹¹

Обнова манастира започета је 27. маја/7. јуна 1734. године, а завршена 6/17. октобра исте године. Живописање је започето 1/12. септембра исте 1735. године.¹² Радио је један од најбољих анонимних зографа који је у то време сликао у Србији.¹³ Храм су обновили обер ка-

4 Д. Пантелић, *Попис пограничних нахија Србије после Пожаревачког мира*, Споменик САН ХСВИ, Београд 1948, 23

5 Д. Руварац, *Митрополија београдска око 1735*, Споменик СКА ХЛИ, Београд, 1905, 146

6 Д. Руварац, *Митрополија београдска око 1735*, Споменик СКА ХЛИ, Београд, 1905, 201

7 Завод за заштиту споменика културе у Крагујевцу, Елаборат припремљен за конзерваторско рестаураторске радове на цркви манастира Драче.

8 Историјски архив у Крагујевцу, Михајло Борђевић Брка, *Историја о Драчи* (рукопис).

9 Спом. рукопис.

10 Јосиф Веселић, *Опис манастира у Србији, част I*, Београд 1867, 92

11 М. Ђ. Милићевић, *Манастири у Србији*, Гласник СУД књ. IV, Београд, 1867, 27

12 Код Милићевића датуми су 23. мај и 5. октобар, наравно по старом календару. М. Ђ. Милићевић, *Манастири у Србији*, Гласник СУД књ. IV, Београд, 1867, 28; Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи књ. V*, Сремски Карловци, 1925. г, бр. 7701

13 Детаљније о живопису Драче видети у: Предраг Пајкић, „Драча” у: *Српска православна епархија*

петан Станиша Млатишума и игуман Герасим.¹⁴ Битно је истаћи да су испод овог живописа из 1735. године, сачувани трагови старијих фресака.¹⁵

Обнови манастира и његовом живописању сачувана су два натписа на манастирској цркви.

У првом, на источном зиду, дати су конкретни подаци о обнови:¹⁶

Ви свати и божествени храмъ поче се зидати во лѣта $\text{Ж} \cdot \text{А} \cdot \text{П} \cdot \text{Л} \cdot \text{Д}$ |2| месеца маиа $\cdot \text{В} \cdot \text{З}$ ·, а саврши се месѣца октомвриа дан $\cdot \text{Ш}$ · и поче се писа |3| ти на годинѣ $\text{Ж} \cdot \text{А} \cdot \text{П} \cdot \text{Л} \cdot \text{Е}$ · месѣца маиа $\cdot \text{А}$ · дан, а соверши се месѣца септевриа $\cdot \text{Ж}$ · дан, аминъ.

рѣцагѡ ДѢла создѣса и° свѣрши са сѣй свѣтлѣи |4| и° божественый храмъ во йма свѣтлѣго архіереѣ и° чюдотворца Хрисітова |5| Никѡлаѣ трѣдоумѣ |и и° ждивеніемъ блѡгороднагѡ гдѣна ѡбер капитаѣна |6| ктѣтора Станише і и глѣмена Герасима, при державѣ аугустѣишагѡ Римскагѡ имперѣ |7| тера Карѡла шѣстагѡ, и° при прѣѡцѣниѣишемъ гдѣинѣ архіепѡпѣ и митро |8| политѣ Главѣно сѣрбскомъ Бикѣнтіемъ, и при прѣѡсѡщеніишемъ архіереѡмъ |9| Досоѡѣѡмъ вѣлѣвскимъ |10| ..де државнемъ, во лѣто ѡ вѡплѣнѣнїѣ Христова |10| |11| $\text{Ж} \cdot \text{А} \cdot \text{П} \cdot \text{Л} \cdot \text{Е}$ · ...

Фото 2 Драча 1 натпис – Натпис у коме је дато тачно време обнове храма (фото А. Фостиков)

О ктитору и братству манастира у време обнове говори други натпис:¹⁷

Изволѣнїем ѡца и споспе |2| шѣнїем сѣмѣна и совершѣнїемъ свѣтлѣго и жи |3| вотво-

Аустрија се крајем XVIII века спрема за рат са Турском и била је прилично сигурна у симпатије српског народа. Премда су почеле и раније, аустријске власти су најживљи рад на

шумадијска 1947-1997- Шематизам, Крагујевац, 1997, 184-191

14 Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи књ. V*, Сремски Карловци, 1925. г, бр. 7702

15 Предраг Пајкић, “Драча” у: *Српска православна епархија шумадијска 1947-1997- Шематизам*, Крагујевац, 1997, 183; Негослав Јованчевић, *Сведочанства о насељима и црквеном животу у данашњој Шумадијској епархији до XVIII века*, Српска православна епархија шумадијска 1999. г, Крагујевац, 2000, 187

16 Објављено више пута. Код Љ. Стојановића најпре под бр. 6021 у књизи *Стари српских записи и натписа књ. III*, а затим, исправљен под бр. 7701 у Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи књ. V*, Београд 1925. Наше читање се разликује у детаљима.

17 И овај натпис је објављен више пута. Код Љ. Стојановића је прво објављен под бр. 2641, а затим, исправљен, поново под бр. 7702 у Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи књ. V*, Београд 1925. Наше читање се и код овог натписа разликује у детаљима.

припремама за рат започеле 1781. године. Посебну пажњу су придавали придобијању српског народа на своју страну, као и прикупљању обавештајних података по Србији. Многи виђенији Срби, нарочито из крајева близу Дунава и Саве, били су повезани са аустријским агентима, међу којима су се по важности истицали капетан Михаљевић и Маховац, као и мајор Лидерскрон. Пред сам рат целокупне активности око прикупљања обавештајних података преузео је генерал д'Алвинци.¹⁸

Подаци о животу у манастиру Драчи од сре-

не.¹⁹

Главни аустријски сарадници у Србији били су свештеници, мирски и монаси, при чему су се веома често излагали опасности да буду откривени и компромитовани. У сваком случају, аустријски агенти најрадије су се и са највише поверења обраћали управо њима. Тако су и аустријски картографи који су проучавали Србију ишли под заштитом свештенства.²⁰ Аустријанцима су од 1781. до 1788. г. активно помагали и монаси манастира Љубостиње, Каленића, Вољавче, Враћевшнице, Драче, Рако-

Фото 3 Драча 2 натпис – Положај ктиторског натписа на западном зиду (фото А. Фостиков)

дине до краја XVIII века налазе се и у записима дародаваца, односно на страницама богослужбених књига из 1763, 1769, 1776. и 1803. годи-

нице и Моштанице, као и многи мирски свештеници.²¹

18 Драг. М. Павловић, *Србија за време последњег Аустријско-турског рата (1788-1791)*, Београд, 1910, 8

19 Драча, Археолошки споменици и налазишта у Србији II. Централна Србија (уредник Ђурђе Бошковић), Београд, 1956, 136 - 137

20 Међу свештенством први се повезао са Аустријанцима јереј Јевтимије Петровић из Пореча који је

joш 1774. г. ступио у везу са Маховцем, који је тада био на служби у Брзаској, Оградини и Пожежени. Драг. М. Павловић, *Србија за време последњег Аустријско-турског рата (1788-1791)*, Београд, 1910, 9

21 Драг. М. Павловић, *Србија за време последњег Аустријско-турског рата (1788-1791)*, Београд, 1910, 9-12

Фото За Драча 2 натпис – Ктиторски натпис (фото А. Фостиков)

У пролеће 1788. године послат је фекрих Вујадиновић са омањом четом у Шумадију. Вратио се у исто време када и Радич Петровић са своје друге експедиције (29. маја 1788. године), и са собом је довео игумане манастира Драче и Љубостиње као и попа Радосава Чорбића из Липовца код Крушевца, коме су Турци одвели сву фамилију. Вујадиновић је посебно хвалио њихову храброст, јер су се пуна три месеца, од почетка рата, држали према бројчано надмоћнијим Турцима.²²

Нешто пре Кочине крајине, 1786. године, јеромонах из Драче, Филимон Антонијевић, родом из Грабовца (околина Ваљева), прешао је у манастир Вољавчу где се пидружио Хаџи Рувиму.²³

Године 1795. јеромонах Исаија Јовановић вратио се у Драчу и поново зажегао кандило у манастиру. Колико је могао, извршио је поправке у манастиру, оспособивши га за живот

и службу. У таквом стању манастир је дочекао Први и Други српски устанак, 1804. и 1815. године.

Из једног слабо читљивог натписа, изнад улазних врата, сазнајемо да је фреска на којој је представљен Свети Никола насликана 1802. године. Нажалост, да би се овај натпис у потпуности ишчитао била би неопходна скела, како би се скинуо и његов калк.

Пред Први српски устанак, у време страха-владе дахија, у манастиру Драчи се као млад момак крио Павле Цукић, каснији војвода у Жупи александровачкој за време устанка. Павле се током боравка у манастиру добрим делом и описменио.²⁴

Немамо података да је Драча озбиљније страдала током Првог и Другог српског српског устанка. По свему судећи у њој се служба није прекидала ни 1813. године, у сваком случају не на дуже време.

22 Драг. М. Павловић, *Србија за време последњег аустријско-турског рата 1788-1791*, Београд, 1910, 73

23 Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи књ. V*, Сремски Карловци, 1925. г, бр. 8655 и 8656

24 Вук Ст. Карацић, "Особита грађа за српску историју нашег времена", у: *Историјски списи I*, Београд 1969, 151

Фото 4 – Некадашњи улаз у цркву са три натписа: на фресци из 1802, изнад врата из 1818 и десно о обнови крова из 1832.
(фото А. Фостиков)

Фото 5 - Натпис 3 – Натпис на дну фреске Светог Николе изнад улазних врата из 1802.
(фото А. Фостиков)

Након Другог српског устанка, кнегиња Љубица је пренела посмртне остатке Јове Вукомановића, херојски погинулог у борбама за Пожаревац 1815. године, и сахранила их у манастиру. Ту је сахрањен и познати јунак Јован Добрача који је умро 1839. године.²⁵

Код манастира Драче се и почетком XIX века, на празник Успенија Пресвете Богородице, одржавао велики сабор. Међутим, на Велику

Исте 1818. године врата на манастирском храму је обновио извесни Обрад Богојевић из села Драче.²⁷ Овај натпис је данас слабо читљив, те га доносимо онако како га је ишчитао Љ. Стојановића:²⁸

Гџа врата огради обнови Орадъ Богоевичъ
[и]з [2] села Драче [о]цѣ за дѣшѣ [и] живимѣ
за здравѣ н[а] 1818

Почетком 1820. године, по налогу књаза

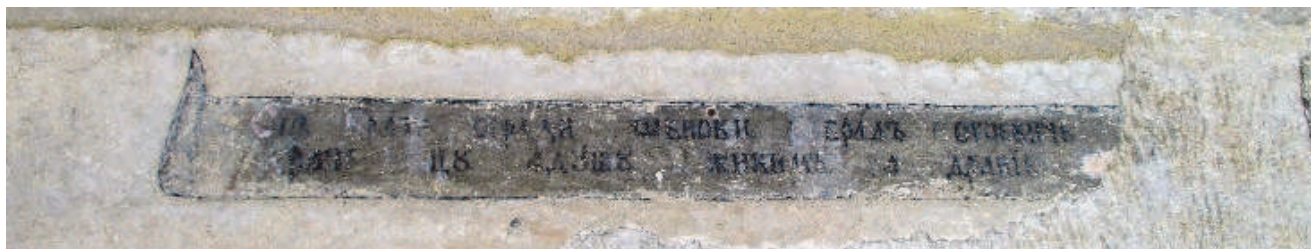

Фото 6 - Натпис 4 – Натпис из 1818. године о обнови врата. (фото А. Фостиков)

Госпојину 1818. године десио се веома интересантан догађај. Наиме, том приликом народ се није окупио око манастира Драче, већ код остатака манастира Дивостина. На сабор код Драче стигли су обор кнез Петар Топаловић и крагујевачки прота Милосав Поповић, који су били веома зачуђени што нема народа. При повратку из Драче, прота се упути у Дивостин, јер је сазнао да се народ тамо окупио. У међувремену, окупљена маса народа договорила се да каменује првог ко наиђе од државних или црквених власти (обор кнеза, проту или игумана). И тако, када је прота коначно наишао окупљена маса га је напала каменицама. Прота се бекством једва спасао. Обор кнез Петар, такође у повратку у Крагујевац, упути се на Дивостин. Међутим, маса народа, која је вероватно схватила шта је урадила, чим је чула да долази обор кнез удари у општу бежанију. Стигавши у Дивостин кнез Петар је започео истрагу о овом догађају и о свему обавестио књаза Милоша писмом од 19/31. августа 1818. године.²⁶

Милоша, отишао је један монах из манастира Драче да преузме управу над манастиром Св. Николе у Шаторњи.²⁹

Књаз Милош је априла 1821. године донео решење у спору Илије и Јована Чорбића из Дреновца са јеромонахом Максимом из манастира Драче око ливаде на Дреновачкој реци, коју је 20 година пре тога дреновачки спахија поклатио манастиру.³⁰

Велика је штета што Вујић није пружио значајније податке о стању цркве и конака у Драчи. Овај манастир је 1826. године поседовао прилично земље на коју је турским спахијама, Мули Ахмету и Мемеду Султановичу, сваке године плаћао главницу по 25 гроша, а од сваког плодорода давао десетак. Игуман манастира, у то време, био је Јоаким Јовановић.³¹

О обнови храма, односно његовом прекривању, сачуван је ктиторски натпис. Налази се са спољашње стране западног зида цркве, јужно од улазних врата. Када је сазидан звоник натпис је добрим делом покривен једним од

25 М. Ђ. Милићевић, *Манастири у Србији*, Гласник СУД књ. IV, Београд, 1867, 28

26 АС-КК-51, Писмо Петра топаловића књазу Милошу од 19. августа 1818. године, објављено у: др Радосав Марковић, *Књажева канцеларија књига друга - Крагујевачка нахија 1815-1839 - свесак прва 1815-1827*, Београд, 1954, 41-42

27 Јоаким Вујић, *Путешествије по Србији II*, Београд 1902, 168.

28 Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи књ. V*, Сремски Карловци, 1925. г, бр. 9089.

29 На жалост у писму Милутина Савића књазу Милошу од 11/23. марта 1820. године не наводи се име овог монаха. АС-КК-125, Писмо Милутина Савића књазу Милошу од 11. марта 1820. године, објављено у: др Радосав Марковић, *Књажева канцеларија књига друга - Крагујевачка нахија 1815-1839 - свесак прва 1815-1827*, Београд, 1954, 90-91

30 ЗМП 5766, Писмо књаза Милоша из Крагујевац од 22. априла/4. маја 1821. године

31 Јоаким Вујић, *Путешествије по Србији II*, Београд 1902, 168 – 169.

стубова. Истом приликом био је и премазан малтером, те је релативно скоро откривен. Колико нам је познато није до сада био публикован:

... Божествени Храмъ Божи Св |2| Атаго Оца Нк.олом Обновиоса |3| при Благовѣрномъ и верховноим х |4| рист...бикомъ и державномъ Го |5| ...дарѣ и князѣ Нашемъ Милошгъ |6| Обреновичемъ и при Митрополи |7| тѣ Нашемъ Мелетий Павловичѣ и с (?) |8| стѣ Хиторй Коисѣ Прекриль ова |9| ...тѣ Храмъ Г Петаръ Радованович изъ села Кнѣћа и Г. Миленко Бѣа |10| динови... изъ Села Опорнице³² за |11| вѣчнй Свой Споменъ и свимъ |12| Ниовимъ Домачимъ за здравіе |13| Обновіше ю ...

Према датум није сачуван није тешко одредити када је извршено ово препокривање. Мелентије је био митрополит између 1831. и 1833. године, тачније до 11. јуна 1833, кад је умро у Враћевшници. Пошто се препокривање по правилу изводи током летњих месеци можемо са великом вероватноћом закључити да су радови обављени у лето 1832. године.

По попису из 1836. године,³³ храм Светог Оца Николаја у Драчи био је “на вр села” у планини, до речице, и имао је порту средње величине. Комисија није знала када је и од кога подигнут. Зидови цркве саграђени су од камена, и те 1836. године били су у добром стању.³⁴

На другој страни, из „Списка Цркве трошком Његове Свјетлости Сазидане” сазнајемо да је управо 1836. године, уз финансијску помоћ књаза, обновљена црква у Драчи.³⁵

На основу пописа из 1836. године дознајемо да је у Драчи постојао само један конак. Највероватније је реч о данашњем старом конаку, који се налази јужно од цркве. Великих је димензија, зидан је од ломљеног камена, и има

омалтерисане и бело окречене фасаде. Некада је био покривен шиндром, а данас црепом. Претпоставља се да је саграђен крајем XVIII века, и обновљен 1836. године.³⁶ Други „нови” конак, западно од цркве, састојао се, такође, од приземља и спрата са великим дрвеним тремом. Приземље је зидано од камена, а спрат од бондрука. Покривен је ћерамидом.³⁷ Према подацима из наведеног пописа знамо да је овај конак саграђен после 1836. године, али је за сада тешко одредити тачан датум.

Године 1836. у читавом крагујевачком крају није било других цркава, те су многа села из ближе и даље околине користила манастир Драчу као свој парохијски храм: Драча, Дивостин, Трмчиште, Прекопеча, Забојница, Вучковица, Брњица, Дреновац, Суморовац, Дубрава, Гривац, Кикојевац, Рогојевац, Кутлово, Грбице Доње и Горње, Миронић, Пајазитово, Мали Шењ, Лужнице, Церовац, Десимировац и Поскурице.³⁸

По наредби кнеза Милоша манастиру је од сеоске шуме дато 80 хектара, а обрадиву земљу дали су сељаци.³⁹

Радовима на једној од обнова Драче руководио је Тома Вучић Перишић. Међутим, није јасно да ли је то било 1836. године или касније, што нам се чини вероватнијим. По Милићевићу, Вучић је оправио манастирски храм, саградио кућу на два боја (спрата), а за коње и чесму, а озидео је и јак потпорни зид изнад цркве да би се спречило даље одроњавање земље са стрме падине.⁴⁰

У Драчи је 1830. године отворена прва школа у читавом овом крају, а њу су похађала деца из двадесетак села. Нажалост, нема никаквих података из овог раздобља о броју ученика, али се и без тога може закључити да је њихов број

32 Село Опорница код Крагујевца.

33 АС-ДС-ПБФІНо30/836, Списак Цркве Драчке налазе се у Срезу Гружанском Окр. Крагујевачком и описаније исте Цркве понаособ у целом њеном састојанију, лист 427. Чланови комисије који су пописали грошничку цркву били су члан Исправничества Окр. Краг. Атанасије Вукићевић и Георгиј Павловић, парох и намесник крагујевачки.

34 Детаљније о материјалном стању цркве у Драчи 1836. године, видети у: Н. Ђокић, О. Думић, *Прилог историји манастира Драче*, Гласник – Службени лист Српске православне цркве бр. 9/септембар 2012, 272 – 277

35 АС-КК-XXXV-867, Списак Цркве трошком Његове Свјетлости Сазидане, објављено у: мр Небојша

Ђокић, Миломир Стевић, *Списак прилога књаза Милоша датих за зидање цркава и манастира*, Расински анали 4/2006, Крушевца, 2006, 219

36 Предраг Пајкић, “Драча” у: *Српска православна епархија шумадијска 1947-1997- Шематизам*, Крагујевац, 1997, 183-184

37 Исто, 183

38 Драгослав М. Степковић, *Светониколајевски манастир Драча код Крагујевца*, Каленић бр. 2/1980, Крагујевац 1980, 12

39 Исто

40 М. Ђ. Милићевић, *Манастири у Србији*, Гласник СУД књ. IV, Београд, 1867, 28

из године у годину свакако био све већи. Ово је можда утицало на Тому Вучића да подигне и нови конак. Школа у манастиру трајала је све до 1856. године, када је подигнута нова зграда изван манастира.⁴¹

чено је да протојереј драчански Јован Стефановић буде премештен у Чачак, па је крагујевачком наместнику Георгију Павловићу препоручено да, при одласку протојереја Јована, прегледа инвентар драчанске црква, а потом да

Фото 7- Натпис 4 – Натпис о обнови крова манастира из 1832. године (фото А. Фостиков)

Кметови у Грнчарици и Драчи су 1836. г. изразили жељу, како је то овде стари обичај, да се у овим храмовима поставе свештеници монашког чина.⁴² Међутим, Драча ће још неколико година остати мирска црква.

Господар генерал-мајор Јован Обреновић „спровео“⁴³ је у јесен 1836. године митрополиту „*прошение*“ епископа ужичког, заједно са својим „*прошением*“, да му се дозволи да протојереја Јована из Драче у Чачак позове.⁴⁴ Господар Јовану је одговорено да је протојереј из Драче предвиђен за место протојереја јагодинског.⁴⁵ Ипак, почетком 1837. године одлу-

јереју Дамјану из Враћевшнице преда парохију.⁴⁶ Међутим, убрзо после тога, крагујевачки намесник је обавестио митрополита да се протојереј Јован преселио из Драче у Чачак, али да је од његове „*Свјетлости*“ на његово место постављен јереј Тома из Кикојевца.⁴⁷ Из митрополије је крагујевачком намјеснику препоручено да од јереја Томе у Драчи затражи тачан рачун о приходима и расходима.⁴⁸

Обшество драчанско је 8/20. априла 1842. године молило да им цркву и убудуће опслужује мирски свештеник. Због тога је митрополит 28. априла/10. маја наложио крагујевачком

41 Драгослав М. Степковић, *Светониколајевски манастир Драча код Крагујевца*, Каленић бр. 2/1980, Крагујевац 1980, 12

42 АС – Црква и свештенство – КК XXXV, 199

43 Проследио.

44 АС-Митрополија- Но. 180/36

45 АС-Митрополија- Но. 183/36

46 АС-Митрополија- Но. 63/37

47 АС-Митрополија- Но. 119/37

48 АС-Митрополија- Но. 127/37

проти да провери код кметова Драче, Забојнице, Вучковца, Грбице и Кикојевца да ли они стварно желе да им остану мирски свештеници. Крајем лета исте године променили су мишљење и од митрополита затражили да црква постане манастир.⁴⁹ Овај проблем разрешен је тек у јесен 1843. године када је враћевшнички игуман Јосиф Миљковић обавештен да је Драча постала метох Враћевшнице. Истовремено је дотадашњи парох драчански Михаило Вулетић, који је молио да као нову парохију добије Кусадак, позван у Београду да би добио распоред на нову парохију.⁵⁰

Драча је и 1858. године била враћевшнички метох. Тако је у пролеће исте године, архимандриту враћевшничком препоручено да пише драчанском намеснику да на епитимији налазећег се јереја Милутина Поповића пусти кући.⁵¹ Пар месеци касније обавешени су архимандрити враћевшнички, раванички и манастијски, затим игумани каленићки и љубостињски, као и намесници драчански и грнчарички да ће им бити послат по један ђак, родом из Босне, који учи на *семинарији*, да у манастирима *преседе* за време школског одмора, те да их после пошаљу у школу, чему су наведени манастири удовољили.⁵²

Манастирску нурију су 1864. године сачињавала села Прекопача (64 куће), Дивостин (16 кућа), Шљивовац (25 кућа), Поскурица (48 кућа), Доње Грбице (96 кућа), Горње Грбице (50 кућа) и Драча (43 куће), односно укупно 332 куће.⁵³

Манастир Драча је 1887. године поседовао 5,42 хектара зиратне земље и 110,06 хектара под шумом. Манастир је плаћао порез од 245 динара и 97 пара. Није имао капитала код управе фондова 1/13. новембра 1887. године.⁵⁴

Крајем XIX века Драча је била манастир 2. класе. Стање капитала на крају 1864. године – Драча 1770,88 динара, док је на крају 1874. године била задужена 315 динара. Од 1874. до 1880. године Драча је имала прихода 40.948,35 динара, а расхода 42.724,60 динара, односно била је у мањку 1794,25 динара. Драча је најлошије пословала од свих манастира у Србији, и била је у дуговима све до 1887. године, када је имала скроман капитал од 88,82 динара. И следећих година ће се приходи и расходи углавном поклапати, тако да ће крајем 1891. године укупни капитал износити свега 11,78 динара. Крајем 1891. године Драча је имала једног коња, 3 говечета разне величине, 30 оваца и јагњади, 10 свиња разне величине, једну механу, један дућан, 57,51 хектар зиратне земље, 87,50 хектара под шумом и 0,44 хектара ослобођено од плаћања пореза. Државни непосредни порез за 1891. годину износио је 256,78 динара. Укупни приход за 1889 – 1891. годину био је 4869,05 динара, а укупни расход 4832,57 динара.⁵⁵

До 1956. године Драча је била у саставу Жичке епархије. По споразуму епископа шумадијског Валеријана и жичког Германа, дошло је до новог разграничења њихових епархија, које је одобрио и Свети архијерејски сабор својом одлуком АСБб. 21/зап. 29 од 2. јуна 1956. године. Овим разграничењем из Жичке епархије су издвојени и припојени Шумадијској манастир Драча и парохије баљковачка, грошничка, грбичка, I и II забојничка и дивостинска.⁵⁶

У обнови манастира посебно се истакла игуманија Јелена Јокић (рођена је 1903. године у Клењу — Мачва). После десет година рада на обнови Жиче, уместо одмора, стицајем околности и по молби, са четрнаест својих сестара, прешла је из Жиче у Шумадијску епархију, у

49 АС – Митрополија – Но. 214/1842 Обшество драчко моли да им цркву и убудуће опслужује мирски свештеник; Но. 237/1842 Налог проти крагујевачком, од 28. априла 1842. године да провери да ли опшество драчко стварно жели још увек мирске свештенике; Но. 551/1842 Обшество драчко иште монашко лице за свештеника.

50 АС – Митрополија – Но. 852/1843 Враћевничком игуману Јосифу писано да је Драча његовом манастиру под метох потпала; Но. 861/1843 Михаило Вулетић, парох драчки, тражи се за парохију кусачку; Но. 935/1843 Михаило парох драчки позива се у Београд ради премештаја на другу парохију.

51 АС – Митрополија – Но. 379/1858 Митрополитово

писмо архимандриту Враћевшнице.

52 АС – Митрополија – Но. 400 Митрополитов налог. Но. 577, 579, 580 Удовољено налогу.

53 М. Ђ. Милићевић, *Манастири у Србији*, Гласник СУД књ. IV, Београд, 1867, 28

54 Илија Вукићевић, *Наши манастири са економског гледишта*, Весник српске цркве VIII/1895, 766-767

55 Здравко Пауновић, *Наши манастири и калуђери некад и сад*, Београд 1900, табела Статистички преглед целокупног стања српских манастира од 1864. до 1891. закључно по званичним податцима

56 Драгослав М. Степковић, *Светониколајевски манастир Драча код Крагујевца*, Каленић бр. 2/1980, Крагујевац 1980, 13

манастир Драчу код Крагујевца. Дошла је у овај манастир половином августа 1958. године, без средстава за живог и опстанак до идуће летине. Од два стара конака, у једном је једва могло да се станује, док је други био скоро у рушевном стању, неупотребљив за становање. Приликом пријема дужности, видевши где долази, застала је у манастирској порти и изјавила: „*Доста је било сеобе, борбе и злопаћења — овде ћу телом да почивам,*” и означила је место где би требало да је сахране.⁵⁷

На првом црквено—народном сабору, на Велику Госпојину 1958. године, побожни људи и пријатељи ове светиње, видевши у каквом стању је манастир, као и ново, али бројније сестринство, писали су молбу, а убрзо и довели људску и сточну храну, као и огрев у манастир. Почетком септембра 1958. године, отпочело се оправком нешто бољег конака. Немајући материјалних средстава, оправку је почела добровољним прилозима и мобама. Идуће године почиње обнова другог конака, а напослетку и економске зграде, тако да се за четири - пет година манастир није могао препознати. Из рушевина и запушености све је доведено у ред. За тринаест година рада створен је у манастиру духовни центар са посведневним богослужењима и свакодневним светим литургијама. Увећано је сестринство са десет нових сестара и два духовника.⁵⁸

У пољопривредној производњи, организаторским способностима и залагањем сестринства, манастир Драча је постао угледно пољопривредно добро, на које су указивали многи

руководиоци и пољопривредни стручњаци задружних добара.⁵⁹ Игуманија Јелена упокојила се у Господу 27. новембра 1971. године, те ју је наследила игуманија Февронија. Владика Сава је 4. септембра 1999. године осветио нови конак у манастиру.⁶⁰

У порти манастира налази се неколико надгробних споменика, чији су натписи делимично читљиви, док је најзначајнији међу њима, надгробник Јована Добраче боље очуван. Ишчитавање сачуваних надгробних натписа из манастира Драче биће предмет неког нашег будућег рада.

Summary

Nebojša Đokić
Olivera Dumić

INSCRIPTIONS IN THE MONASTERY DRAČA NEAR KRAGUJEVAC

The paper gives a brief history of the monastery of Drača and also the inscriptions found in it. Thanks to the preserved sources, the relatively reliable history of the monastery in the 18th century is given, and not only in the 19th century.

Keywords: monastery, Drača, Ottoman Empire, Serbia, Šumadija, Serbian Orthodox Church, Kragujevac

57 Д. Бранковић, *У спомен покојне игуманије Јелене*, Каленић бр. 5/1981, Крагујевац 1981, 14
58 Исто

59 Исто
60 *Службени део и промене у шумадијској епархији*, Каленић бр. 5/1999, Крагујевац 1999, 27

Александра ФОСТИКОВ
Историјски институт, Београд
Кнез Михаилова 36/II, Београд
aleks.fostikov@gmail.com

ТРИ ВОЈНА СПОМЕНА ИЗ СЕЛА МЛАНЧЕ

Сажетак: У раду је пажња посвећена споменима, насталим почетком 20. века. Овом приликом обрађена су три споменика типа «крајпуташ», који се налазе у атару села Мланче, уз локални земљани пут, који повезује село Мланчу и манастир Придворицу. У питању су меморије посвећене војницима, учесницима Првог балканског и Првог светског рата. Сва три, садрже натписе, карактеристичне за војне спомене.

Кључне речи: натписи, споменици, меморије, село Мланча, Краљево, Србија, 20. век.

Током рекогносцирања територије Рашке, Голије и околине, 2020. године,¹ на локалном земљаном путу у атару села Мланче који води скоро паралелно са асфалтним² нађена су три спомена³, типа „крајпуташ“⁴, који представљају типичне меморије посвећене војницима, учесницима Првог балканског (I, II) и Првог светског рата (III), са карактеристичним представама и ликовним елементима.⁵ У овом случају у

питању су три спомена, тројици сродника, Николи, Радисаву и Милораду из куће Стојковића, из села Мланче, смештена у дну дворишта, тик до пута. Премда без додатних информација није могуће утврдити да ли су се ове меморије налазиле унутар ограда, могуће је да су тек доцније надгробници ушли у ограђени простор данашњег плаца и тако се нашли у зони дворишта.⁶

1 Том приликом екипа је била у саставу С. Мишић, Г. Бојковић и А. Фостиков.

2 У питању је случајни налаз. Због реновирања магистралног пута, екипа се кретала нешто изнад главног пута, локалним путевима преко брда, из села Мланче ка манастиру Придворица. На самом ободу испред уласка у шумовити предео испред спуста према манастиру Придворица лоциране су меморије у дну дворишта, поред блатног пута, али није било доступних информатора како би сазнали име потеса. О локацији Мланче и „крајпуташима“ у околини, вид. детаљније: А. Фостиков, *Спомени-надгробници са гробља у Рудинама (Мланча)*, Натписи и записи 6 (2020) 77-85.

3 Због бољег прегледа, спомени су обележени римским бројевима (I, II, III), док су њихове стране обележене арапским бројевима, а по истом принципу и приложене фотографије.

4 Назив крајпуташ је стављен под наводнике јер судећи према досадашњим теренским истраживањима није увек одговарајући. Тако, нити се овај тип војних меморија налази увек поред пута (А. Фостиков, *Спомени-надгробници са гробља у Рудинама*, 77-78, нап. 5, 6), нити се како то досадашња истраживања такав архитектонски тип и ликовни елементи који га прате судећи према надгробнику учитеља Михаила

Ђурчића (+) са гробља поред манастира Св. Архангела Ковиље (нађен 2018), који је према остацима боје имао такође шарена слова, као и бочни цветни украс, могу априори везати искључиво за војне меморије. Стога, у будућности треба израдити адекватнији систем назива којим ће се допунити постојећи термини који су у употреби. Дотле, можда би назив крајпуташ ипак требало ограничити на споменике који се и налазе поред пута или пак користити назив војни спомени за оне који представљају меморије палим војницима из датог периода.

5 О типовима и представама: А. Фостиков, *Спомени-надгробници крајпуташа у Братљеву*, Натписи и записи 4 (2018) 38-39, и даље, са ст. лит. Детаљније појединачно вид. ниже.

6 Ако су се налазили и у претходној зони дворишта могло би се говорити о обичају сахрањивања, односно подизању спомена на сопственој земљи. Ипак, чињенице да су размештени тако да се могу опазити са пута, као и да путник може да види имена палих бораца, сведоче да су ту постављени због свести о борби и херојској смрти, животу датом за виши циљ, као и да истакну жртву дате куће, из које је страдало три члана током једног рата. Т. Куљић, *Dobra smrt - o evoluciji društvenoprihvatljivog načina umiranja*, Etnoantropo-

Сва три спомена су правоугаона, од белог камена и са капама, а такође су и сва три лоше очувана. Слова су углавном прекиривена патином, на појединим местима скоро па нечитка и урасла у лишај, а осим оних јасно одвојених натписних поља, начињених клесањем, која поседују сва три (I, II, III), или клесаних мотива у једном случају (II), које се стога истичу, саме ликовне представе јако су страдале од временских услова до скоро потпуне непрепознативости. Од три, само је на једном видљив лик некадашње осликане представе војника на задњој страни (III), и на једном обрис лика са пољем (I), на два се само читају имена око ликова и делимично је очувана боја у висини имена (I, III), док на трећем чак ни име није потпуно очувано, те се од истог виде само последња слова, такође са очуваном бојом (II). Да није капа на њиховом врху, били би у још лошијем стању свакако.

Од некадашњих боја, иначе скоро да нема пигмента, остало је нешто мало плаве и местимично зелене боје, као и на пар места окер и црвене. У односу на оне досада приређене у

претходним бројевима према украсу, бар оном очуваном могли би се сврстати у скромно украшене и лошије рађене. Ниједан нема трагове украса на бочним странама. Од три, на два су украс уобичајни венац са крстом, чија зелена боја и крста и венца је у оба случаја добро очувана, а на којима је и зелена боја коришћена за име (I, III), док је трећи украшен са додатним витицама венца са обе стране, тако да има практично дупли венац, од којих ни један првобитно није бојен, док је за крст, као и име коришћена црна боја (II). Са друге, предње стране на основу остатака може се видети да је у именима у једном случају примарна зелена и примесе окер боје (I), у једном само зелена (III), док је у трећем бар према последњим очуваним словима коришћена изгледа само црвена боја (II).

Сами натписи су датирани према старом јулијанском календару. Писмо и језик натписа делом припадају старијем превуковском говору, а речи су често спајане и раздвајане у складу са простором. Као и у случају спомена са Рудина из Мланче, и у овом случају на страни са

Три спомена бочно постављени (Фото А. Фостиков)

loški problemi 8 (1) 65-70. У том контексту не би имали смисла, пошто се данас једва могу опазити иза ограде.

именом и сликом су раздвојена имена по истом принципу тако да се део имена налази са леве, а део са десне стране лика војника.⁷ Ради даљег проучавања текстови су донети у свим појединостима према оригиналу, уз основно решавање скраћеница. Пошто су сва три на језику са почетка 20. века, није било потребе ни да се и преведу на савремени. Једино су сходно данашњим језичким правилима примењена велика слова, а у извесним случајевима скренута је пажња тамо где је нека реч првобитно написана великим словом.

Три спомена с леђа (Фото А. Фостиков)

7 А. Фостиков, *Спомени-надгробници са гробља у Рудинама*, 79 нап. 9.

8 Због великог броја дислоцираних споменика некада је тешко установити која је предња, а која задња страна спомена. У овом случају њихова локација поред пута, где се налазе окренути према улазу у сеоски атар, као и хронолошка одредница, према којој се види да су постављени један иза другог према датуму смрти, наводи на помисао да је страна са натписним пољем та коју би требало сматрати предњом, а ону осликану

I Спомен Николи Стојковићу

На једној страни спомена⁸ Николи налази се само име, и обрис лика, као и урезано поље, са остацима плаве боје у висини имена (I-1). Са друге стране, у удубљеном натписном пољу налази се натпис у 20 редова, са карактеристичним венцом и крстом у средини (II-2). Последња два реда су нечитка.

I-1 Спомен Николи Стојковићу
(Фото А. Фостиков)

I-1 Никола

I-2 Никола |2| Стојковић из |3| Мланче војн-|4|ик 3. поз.[ива] кои |5| участова ср|6|пског⁹ турск|7|ог бугарског¹⁰ |8| и аустрин-

задњом. Таквом мишљењу у прилог би ишли и позиви путнику да приђе ближе и ода почаст, који су саставни део појединих натписа, као и чињеница да поједини имају само натписе, али не и слике војника. Због потреба публикавања ипак смо у раду оставили да на првом месту стоји име као ознака спомена.

9 Српског је написано великим вероватно намерно.

10 Такође великим првим словом је написано и Бугарског.

ск|9|ог рата жи|10|ве 75 г.[одина] а умр|11|е¹¹ у Призрену |12| 8 мар.[та] 1913 г.[одине].

|13| Спомен |14| му подижу |15| ж.[ена] Станка |16| унук Иван |17| сне¹² Стојка |18| и Драга ће<р> |19| <...>оба |20| <...>.

I-2 Спомен Николи Стојковићу
(Фото А. Фостиков)

II Спомен Радисаву Стојковићу

Спомен Радисаву, најслабије је очуван, а натпис је тешко читљив, пошто је страдао временом, па су последњи редови скоро излизани у потпуности, а том делу меморије тешко је било и прићи, ради потребе фотографисања, због изузетно малог размака између споменика, па је и сама фотографија нешто лошијег квали-

11 Како нису сви натписи и детаљни, некада остаје нејасно на који начин је одређени војник изгубио живот, да ли је погинуо током одређене борбе, или преминуо од последица рањавања, болести или исцрпљености током свог боравка на фронту. Ипак и у оним најкраћим натписима најчешће се бележе назив рата, фронта или војне јединице, као и место на ком га је затекла смрт.

тета. Са једне стране, виде се само последња три слова имена (II-1), док се са друге у удубљеном натписном пољу налази натпис од 19 редова, изнад код се налази крст у венцу, који је дуплиран и једини и уклесан (II-2). Додатно, тај спомен од осталих издваја и сам садржај натписа, који за разлику од остала два, једини садржи и уобичајни позив путнику да застане и ода почаст палом војнику.¹³

II-1 (Ради)сав

II-2 О братае прићи те |2| вићи овај спомен |3| пок.[ојног] Радисава |4| Стојковића војник |5| стал.[ног] кадра б бр|6|цке батрје II див.[изија] |7| <.> пука кои се бори |8| са Турцима са |9| <...е... ш> а па до м=¹⁴|10|ора кои живе 23 г.[одине] |11| а умре у Љешу 27. |12| децембра 1912. г.[одине]. |13| ова спомен под=|14|ижу њег.[ови] ожало=|15|шћени отац Ми=|16|лорад мајка |17| Стојка син Иван |18| стриц <...> и |19| <...> Драга.

II-1 Спомен Радисаву Стојковићу
(Фото А. Фостиков)

12 Снаје, снахе.

13 За уобичајне примере позивања, вид. А. Фостиков, *Спомени - надгробници крајпуташа у Братљеву, passim*; А. Фостиков, *Спомени-надгробници са гробља у Рудинама, passim*.

14 Као што је чест случај знак једнакости је коришћен приликом дељења речи у то време.

*II-2 Спомен Радисаву Стојковићу
(Фото А. Фостиков)*

III Спомен Милораду Стојковићу

И спомен Милораду је у лошем стању, посебно последњи редови натписа, мада је сама представа војника најбоље на њему очувана. На страни поред лика војника налази се такође само име, као и урезано поље, са остацима плаве боје у висини имена (III-1). Са друге стране, у удубљеном натписном пољу налази се натпис у 18 редова, са карактеристичним венцом и крстом у средини, овде у зеленој боји (III-2).

15 И овде је велико слово.

III-1 Милорад

III-2 Милорад |2| Стојковић из |3| Мланче обве|4|зник, 3 п.[ука] кои |5| учествова, ау=|6|стринског,¹⁵ и |7| српског¹⁶ рата |8| у 55 г.[одини] а умре |9| у Ужичкој б.[олници] |10| 11. ф.[ебруара] 1915. г.[одине] |12| Спомен |13| подижу му ж.[ена] |14| Стојка унук |15| Иван сна Ста|16|нка и Драга |17| синовице <..>|18| <.>е<.>а и <...>|19|ка.

*III-1 Спомен Милораду Стојковићу
(Фото А. Фостиков)*

16 И овде је велико слово.

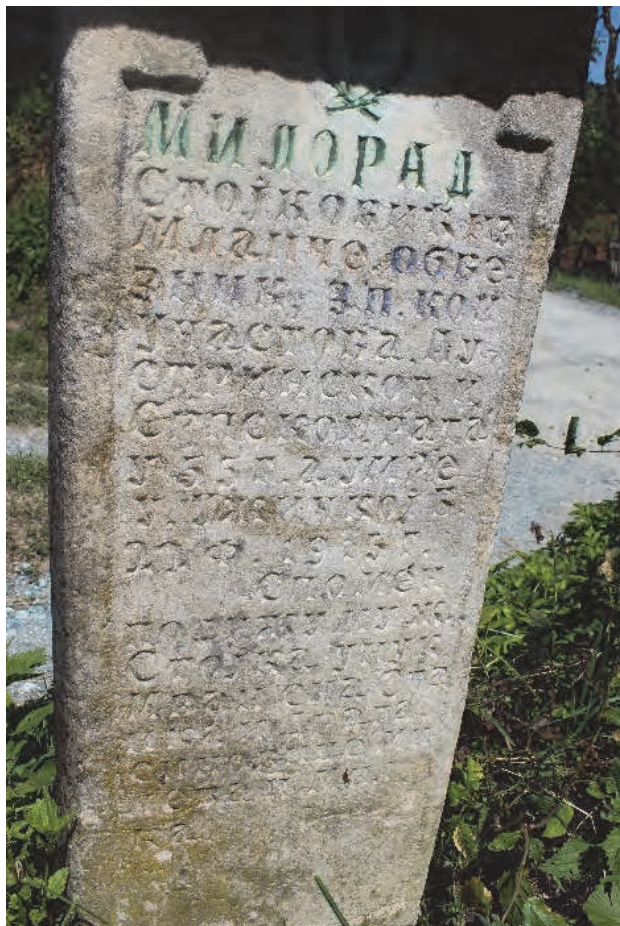
Summary

Aleksandra Fostikov

THREE MILITARY MEMORIALS FROM VILLAGE MLANČA

In this paper, attention is paid to the memorials from the early 20th century, which are today also well known by the name "krajputaši". Three of these monuments, which are located by the local road, in the village Mlanča, were subject of this work. These memorials are dedicated to soldiers who fought during the First Balkan War and World War I. Inscriptions are characteristic for military graves.

Keywords: epitaphs, monuments, memorials, village Mlanca, monastery Pridvorica, Kraljevo, Serbia, the 20th century.

*III-2 Спомен Милораду Стојковићу
(Фото А. Фостиков)*

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ/INSTRUCTION FOR AUTHORS

Часопис објављује критичко издање записа и натписа на меком (књиге) и тврдом материјалу (фреске, натписи, епиграфски споменици) који до сада нису објављивани или су објављени на некритички начин и без фотографија. Материјал се прикупља са простора средњовековних српских земаља и са територије српског етничког простора, од антике до краја XIX века. Записи и натписи новог доба (XIX-XX век) се обрађују само ако пружају непознате податке о историјским личностима и догађајима, или су од значаја за историју поједине појаве.

Сарадници се могу обратити Редакцији за стручну и сваку другу помоћ у припреми рада. Ако нису стручни да ураде рад, њихово име ће бити забележено као име проналазача натписа. Сва права над фотодокументацијом задржавају издавачи и могу њоме слободно располагати. Она се не сме користити без њихове писане сагласности. Издаваче заступају Владимир Кривошејев и Сениша Мишић.

Обавезни делови рада:

1. Опис места налаза споменика (књига, живопис, натпис у тврдом материјалу), физичког стања споменика и степен очуваности натписа. Обавезна фотографија споменика, ако није у питању запис у књизи! Ранија издања, ако их је било!

2. Фотографија натписа и његово рашчитавање!

3. Текст натписа и његов превод на савремени језик, ако је потребно. За текстове из XIX века који су на српској ћирилици не треба радити превод, евентуално објаснити неки израз који данас није јасан!

4. Коментари текста са критичким апаратом.

Фотографије се раде у високој резолуцији и јасно показују споменик у целини као и сам натпис. Обавезно су у боји!

Ако рад садржи више натписа, сваки мора бити обрађен на исти начин, иако су део једног чланка!

Рукописи на ћирилици се предају секретару редакције у истоветној папирној и/или електронској верзији, најкасније до 1. октобра текуће године. Комуникација са секретаром редакције и уредницима обавља се путем е-mail адресе наведене у импресуму. На исту адресу шаљу се електронске верзије радова.

Основни текст и напомене: фонт Times New Roman, кодна страна SR (Serbian Cyrillic), величина 12 (за напомене 10), проред 1.5.

Издање натписа или записа на српскословенском језику: фонт Hram Studenica, кодна страна EN (English).

Издање натписа или записа на савременом српском језику: фонт Times New Roman (проширена верзија), кодна страна SR (Serbian Cyrillic).

Издање натписа или записа на другом језику: фонт Times New Roman (проширена верзија), кодна страна EN (English) или SR (Serbian Latin).

Прва страна рада треба да садржи следеће елементе:

– **Име и презиме аутора.**

– **Назив установе аутора** (афилијација), наведен у пуном облику уз име аутора, нпр. **Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју.** Афилијација се исписује непосредно испод имена аутора, функција и наставно или научно звање аутора се не наводе.

– **Адреса** или **е-адреса** аутора даје се испод афилијације. На крају презимена аутора стоји ознака за напомену у виду астериска. Ако је аутора више, даје се само адреса једног, обично првог аутора.

– **Назив и број пројекта**, у оквиру ког је чланак настао наводи се на дну почетне странице чланка. На крају наслова рада стоји ознака за напомену у виду двоструког астериска. Пример текста у напомени: ****Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: Српско средњовековно друштво у писаним изворима (ев. бр. 177025).**

– **Сажетак (апстракт)**, као кратак информативан приказ садржаја чланка, обима не већег од 100 речи, који стоји између заглавља (име аутора, наслов и др.) и кључних речи, након којих следи текст чланка.

– **Кључне речи** (до 10), односно термини или фразе који најбоље описују садржај чланка за потребе индексирања и претраживања.

– **Резиме**, обима не већег од 250 речи, на крају чланка, на енглеском језику. ж

Текст натписа или записа

1. Редови изворника обележавају се, почевши од другог, са две усправне црте (могу се наћи у симболима фонта Times New Roman), између којих је одговарајући број: нпр. [2]. Напомена: Редови издања (5, 10, 15, 20...) не обележавају се.

4. Предлаже се употреба великих слова у складу са данас важећим правописом.

5. Надредни знаци (акценти) се не бележе.

6. Титле се обавезно остављају код бројева.

7. Скраћенице написане са титлом разређују се у округлим заградама – ().

8. Скраћенице написане без титли разрешавају се у четвртастим заградама – [].

10. Оштећене празнине обележавају се трима тачкама у стреластим заградама <...> односно реконструишу, уколико за то има могућности, у стреластим заградама.

11. Очигледне писарске грешке означавају се ускличником (!) У одређеним случајевима препоручује се коментар у напомени.

12. Оригинална интерпункција замењује се савременом, при чему реченица треба да представља логичку целину.

13. Нема потребе да се при издавању докумената користи широко е (е), које се понекад појављује уместо прејотованог е (е), пошто је према позицији употребљеног широког е јасно каква му је гласовна вредност. Предлажемо да се уместо њега употребљава обично е (е).

15. Уколико је реч скраћена тако да је изостављен један (или оба) вокала који се понављају, у заграду се ставља један од њих, нпр. ро÷гоку – рг(о)гоку, ре÷ппое – ре~(е)ппое.

16. Не треба наводити у напоменама на дну странице различита читања ранијих издавача која не мењају смисао текста (пре свега правописне разлике, испуштена, додата или удвојена слова, штампарске грешке и сл.). Препоручује се да се нотирају очигледне материјалне грешке, погрешна или другачија читања речи и реченичних делова или испуштања делова текста, којима се битно мења његов смисао.

Превод: Препоручује се да аутори доставе превод натписа или записа на савремени српски језик.

ЛЕКТОРСКЕ ПРЕПОРУКЕ

- наводнике приказивати као: „“
- полунавод (апостроф): ’
- црта: – (тастер **Ctrl** и минус [-] на нумеричком делу тастатуре), без размака приликом навођења страна (нпр. **123–127**) и година (нпр. **1331–1355**);
- цртица: - користи се само у сложеницама (нпр. **српско-византијски**); не треба је користити у случајевима у којима је препоручена употреба црте без размака (погрешно: **123-127, 1331-1355**);
- фусноте су по хијерархији увек на последњем месту: “.15 или “.15 (погрешно: .15“ или 15.“);
- запета се увек куца у нормалу, сем у случајевима када је саставни део цитираног текста у курзиву;
- почетно слово имена одвајати од презимена аутора: нпр. **С. М. Ћирковић** или **А. Веселиновић**;
- код писања датума треба писати назив месеца, а не његов редни број: нпр. **31. деце мбар 1735**, (не препоручује се: **31. 12. 1735.** или **31. XII 1735**); – векови се пишу римским цифрама: нпр. XIV век, (не препоручује се: 14. век);
- бројеви већи од троцифрених пишу се са тачком између хиљаде и стотине: нпр. 6.000 (не препоручује се: **6000** или **6 000**); – скраћенице за метар, километар, центиметар, милиметар пишу се ћирилицом: **м, км, цм, мм**, (не препоручује се: **m, km, cm, mm**);

ЦИТИРАЊЕ

Монографије: **аутор** (почетно слово и презиме), **наслов рада** (курзивом), **место и година издања, цитиране странице**.

Нпр: С. Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњег века*, Београд 2007, 32.

Прилози у научној периодици: **аутор** (почетно слово и презиме), **наслов рада** (курзивом), **назив часописа** (скраћено уколико се налази у Попису скраћеница), **број годишта** (и свеске, уколико постоји таква нумерација), **година** (у округлим заградама), **цитиране странице**.

Нпр: М. Благојевић, *Средњовековни забел*, Историјски часопис 14–15 (1966) 1–17.

Прилози у зборницима радова и колективним публикацијама: **аутор** (почетно слово и презиме), **наслов рада** (курзивом), **наслов публикације, место и година издања, цитиране странице**.

Нпр: Г. Бабић, *Владислав на ктиторском портрету у наосу Милешеве*, Милешева у историји српског народа, Београд 1987, 13–14.

Дозвољено је да се примени и начин цитирања као у *Београдском историјском гласнику*, са листом референци на крају рада.

РЕЦЕНЗЕНТИ

Др **Синиша Мишић**, редовни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Никола Самарџић**, редовни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Радивој Радић**, редовни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Драгиша Бојовић**, редовни професор, Универзитет у Нишу – Филозофски факултет
Др **Татјана Суботин-Голубовић**, редовни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Дејан Радичевић**, доцент, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Сузана Рајић**, редовни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Недељко Радосављевић**, научни саветник, Историјски институт Београд
Др **Дејан Јечменица**, ванредни професор, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Марија Копривица**, доцент, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Снежана Божанић**, ванредни професор, Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет
Др **Катарина Митровић**, научни сарадник, Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Др **Ненад Лемајић**, редовни професор, Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет
Др **Владета Петровић**, виши научни сарадник, Историјски институт, Београд
Др **Драгана Амедоски**, виши научни сарадник, Историјски институт, Београд

НАТПИСИ И ЗАПИСИ
INSCRIPTIONS & SCRIPTURES
VOL. 7 (2021)

Издавачи

Центар за историјску географију и историјску демографију

Филозофског факултета Универзитета у Београду

rujiste1961@gmail.com

Народни музеј Пожаревац

natpisizapisi@gmail.com

Лектура и коректура

Виолета Михајловић

Техничко уређење

Срђан Павловић

Тираж

300

Штампа

Пунта, Ниш

САДРЖАЈ/CONTENT

НАТПИСИ/INSCRIPTIONS

А. Фостиков, Натписи из лапидаријума – уз седму свеску *Натписа и записа*

Чланци/Papers

Тематски научни чланци: *Натписи из лапидаријума Музеја у Смедереву*
Thematic Scientific Papers: *Inscriptions from the lapidary of the Museum in Smederevo*

Д. С. Радисављевић, *Надгробни натпис Михаила, сина војводе Стефана Жлића*
D. S. Radisavljević, *The tombstone inscription of Mihailo, son of voivode Stefan Žlić*

М. Рокаи, *Један осамнаестовековни Ирац у Смедереву*
M. Rokai, *An eighteenth-century Irishman in Smederevo*

С. Ибрић, *Натписи са исламских надгробних споменика из Смедерева*
S. Ibrić, *Inscriptions on Islamic tombstones in Smederevo*

Ј. Вукчевић, *Надгробни натпис Константина Поповића из Музеја у Смедереву (1849)*
J. Vukčević, *The Tombstone Inscription of Konstantin Popović from the Museum in Smederevo (1849)*

Научни чланци/Scientific Papers

Н. Ђокић, О. Думић, *Натписи у манастиру Драча*
N. Đokić, O. Dumić, *Inscriptions in the monastery of Drača*

А. Фостиков, *Три војна спомена из села Мланче*
A. Fostikov, *Three military memorials from village Mlanca*